

HZ. ÖMER'İN "MUHADDES" OLDUĞUNU BİLDİREN RİVAYETİN SENED VE METİN BAKIMINDAN TAHLİLİ*

Abdullah Usame Korkut
Yüksek Lisans Öğrencisi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
ausamekorkut@gmail.com
Orcid: 0000-0002-2407-2506

Öz

Hiz. Ömer, Hiz. Peygamber'in birçok defa methettiği ve hakkında uhrevî olarak da birçok müjde verdiği sahabilerinden birisidir. Feraseti, basireti ve isabetli görüşleriyle ön plana çıkan İslam halifesi, gerek Hiz. Peygamber'in hayatında gerekse vefatından sonra, bu vasıflarının bir sonucu olarak isabetli rey ve içtihatlarıyla daima kendisine itimat ve itibar edilen bir kişi olmuştur. Bu görüş ve kararlar, Kur'an'ın nüzul sürecinde "Muvafakatu'l-Ömer" denilen rıza-i ilahiyeye uygunluklarla gerçekleşmiş, nübüvvetin ardından da reyleri ümmetin icmaıyla tasdik edilmiştir. Hiz. Ömer'in Hiz. Peygamber tarafından iltifata mazhar olduğu sözlerden biri de "Onun bu ümmetin "muhaddesun"undan biri olduğunu" bildiren rivayettir. Sahih isnadlarla birçok hadis mecmûasında yer alan bu rivayetle ilgili kaynaklarda pek çok şerh ve izahlar aktarılmıştır. "Muhaddes" kavramı şârihler tarafından "ulvî âlemden birtakım bilgilerin ilham olduğu kimse" veya "durumları ve vâkıaları önceden öngörebilen basiretli kimse" şeklinde yorumlanmıştır. Hiz. Ömer'in "ilahi meramı anlamaya, kavramaya yönelik" olan şeriat anlayışı neticesinde verdiği kararlar sanki "meleğin diliyle konuşuyormuş gibi" isabet üzere olmuştur. O'nun hayat pratikleri de göz önünde alındığında Hiz. Peygamber'in bu sözü daha anlaşılır hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Muhaddes, Ömer, İlham, Feraset, Basiret

* İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism. Geliş/Received: 26 Ocak/January 2021; Kabul/Accepted: 18 Mart/March 2021; Yayın/Published: 20 Mart/March 2021. Atıf/Cite as: Korkut, Abdullah Usame. "Hz. Ömer'in "Muhaddes" Olduğunu Bildiren Rivayetin Sened ve Metin Bakımından Tahlili". *Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2021). <https://doi.org/10.5281/zenodo.4623780>

ANALYSIS OF THE NARRATION STATING THAT UMAR IS A "MUHADDATH" IN TERMS OF TEXT AND SANAD

Abstract

Umar (ra) was one of the Companions that our Prophet praised many times and gave many good news regarding otherworldly. The Caliph of Islam, who stands out with his foresight, prudence and accurate views, has always been a person who is trusted and respected both in the life of the Prophet and after his death, as a result of these qualities. These views and decisions were realized in accordance with the divine consent called "Muvafakatu'l-Umar" during the Quran's declaration process and after prophethood, his votes were approved by the ijma of the ummah. One of the words that Umar (ra) received compliments from our Prophet is the "muhaddath" narration, which is the subject of our study. In this narration, it is said that there are people who are not prophets but who are "muhaddath" among some ummahs. It is stated that if any of them will be found in the ummah of the Prophet (s), it will definitely be Umar (ra). This narration, which has been included in many hadith works with authentic isnads since the early period, was reported in many authentic hadith collections until the middle of the fourth century. It was quoted in many isnads that we can call authentic, especially Bukhari and Muslim, and thus took its place in hadith collections. This narration, in which we have included more than twenty isnads in our study, was transmitted from the Companions only through Aisha and Abu Hurayra and was transmitted by various isnads in the following generations. The isnads were accepted as "authentic or hasen" by the scholars except for a few exceptional isnads. In the text parts of the narrations, it is seen that there are some verbal differences, but it is understood that these differences do not reach the level to disrupt the holistic meaning. Considering the comments made by the scholiasts in the related narration, it is seen that most of them made a brief comment that "there are the "muhaddaths" in the ummah and Umar (ra) comes first". The concept of "muhaddath" is interpreted by the scholiasts as "the person from whom certain information is inspired from the lofty world", "the prudent person who can foresee situations/events" and "the person who is learned principle of truth with inspirations". In this content of meaning, it is seen that "muhaddath" are given meanings such as inspiration, foresight, prudence, intuition, superior comprehension/ understanding, and mental agility. In addition to these, it is seen that the Sufis attributed a value to this rumor in terms of "legitimacy and bindingness of inspiration" and made comments in this way. The decisions made by Umar (ra) as a result of his understanding of Shariah, which is "aimed at understanding and comprehending

the divine meaning", were correct as if he "speaks in the language of the angel". Considering his life practices, this word of our Prophet became more understandable. Some of the commentators who evaluated the narration in terms of meaning stated that "Umer (ra) drew a picture that was compatible with his life in terms of having these qualities. In addition, they said that he lived in accordance with the truth of this narration and they attributed this to the decisions taken by Umar (ra) throughout his life, his ijthads and their conformity with the words of Allah.

Keywords: Hadith, Muhaddath, Umar, Inspiration, Foresight, Prudence

Giriş

Hiz. Peygamber'in "*İnsanlar ma'den gibidirler, cahiliye döneminde iyi olanlar, Müslüman olduktan sonra da iyi olurlar. Yeter ki İslam'ı tam olarak kavrasınlar (لَا يَفْقَهُوا)*"¹ sözünün mazharı olan sahâbilerden birisi de hiç şüphesiz Hiz. Ömer'dir. O, İslam ile müşerref olduktan sonra Şeriatı farklı bir kavrayış/ıdrak çabasıyla öğrenmeye çalışmış, Kur'an ve sünnetin gâi yorumunu, özünü, ruhunu, meramını ve maksadını anlamaya çalışmıştır. Hiz. Ali'nin "*Muhammed'in ashabından olan bizler -sayımızın çokluğuna rağmen- sekinetin (ilahi huzurun) Ömer'in diliyle sağlanmasını garipsemezdik*"² ikrarından da anlaşılacağı üzere sahabe arasında bir numune-i imtisal olmuş, vahiyle tasdik edilen birçok görüş ortaya koymuştur. Hiz. Peygamber'den rivayet edilen bir nakilde de "*Allah, hakkı Ömer'in lisanına ve kalbine koymuştur*"³ buyurularak onun kararları takdir ve teyit ederek makbul görmüştür.

Hiz. Peygamber'in bu öngörülerinin neticesi olarak Hiz. Ömer için söylediği sözlerden birisi de çalışmanın konusunu oluşturan "muhaddes rivayeti"dir. İlgili nakilde "*bir kısım ümmetler içinde peygamber olmayan fakat muhaddes olan kimselerin olduğunu, Hiz. Peygamber'in ümmetinde de bunlardan bir kimse bulunacaksa bunun muhakkak Ömer İbn Hattâb olacağı*" bildirilmektedir. Rivayet özellikle "muhaddes" kavramına yapılan anlam yüklemeleri sonucunda başta bazı sahabeler olmak üzere, bir kısım evliyanın da "mülhem (kendisine ilham olunan)" olduğuna güçlü bir delil olarak kabul edilmiştir.

¹ Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah Buhâri, *Câmiu's-Sahih*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ (Beyrut: Dâru'l-İbn Kesir, 1987), c. 3, "*Menâkıb*" hadis no. 3304. Ebû'l-Huseyn Muslim b. Haccâc b. Muslim el-Kuşeyrî, *Sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Dâru'l-İhya-i Turâsî'l-Arabi, t.y.), c. 4, "*Menâkıbu's-Sahâbe*" hadis no. 199. Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel eş-Şeybâni, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut, (Kahire: Muessesetu'l-Kurtuba, t.y.), 12: 463, hadis no. 7496.

² Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn Ali Beyhâkî, *Delâilü'n-Nubuwwa*, çev. Hasan, Hüseyin ve Zekeriya Yıldız (İstanbul: Ocak Yayınları, 2017), 5: 147.

³ Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim İbn Ebî Şeybe, Musannef, thk. Kemal Yusuf (Riyad, Mektebetu'r-Rüşd, 1409) c. 6, "*Fedâil*" hadis no. 31986; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ Tirmizî, el-Camiu's-Sahih Süneni't-Tirmizî, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Beyrut: Dâru'l-İhya-i Turâsî'l-Arabi, t.y.) c. 5, "*Menâkıb*" hadis no. 3682.

Bu çalışmanın amacı ilgili rivayetin sened ve kaynak açısından güvenilirliğini tespit etmek ve rivayet hakkında yapılan yorumların anlam muhtevasına uygunluğunu tespit etmektir. Bu doğrultuda makalede Hz. Peygamber'den mervî olan bu rivayet hem kavramsal olarak hem de muhtevası açısından tahlil etmeye çalışılacaktır. Ayrıca rivayetin sened, metin ve kaynakları aktarılıp, isnad analizlerine ve yorumlarına yer verilecek, ardından da metin yönüyle ele alınıp, lafız farklılıkları ve şârihlerin yorumları aktarılacaktır. Sonunda da rivayet muhteva ve anlam açısından Hz. Ömer'in yaşamındaki pratiklerle yorumlanmaya çalışılıp bir sonuca bağlanılacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Tahdis/Muhaddes

Rivayette yer alan ve çalışmanın başlığını oluşturan "muhaddes" kavramı Arapça'da h-d-s (konuşmak) fiilinden mastarı "tahdis" ve mef'ulu "muhaddes" şeklinde olup lugatta, "kendisi ile konuşulan kişi" anlamındadır. İstilahî kullanımında bu öznenin "melekler" olduğu söylenmiş ve "meleklerin birtakım şeyleri bildirdiği insanlar" için kullanılan bir terim haline gelmiştir.⁴ Bu kavram bu anlam içeriğiyle bir kısım yerlerde "ilham" ile eş anlamlı görülmüşse de bir kısım ulema "muhaddes" in müllhemden daha dar bir mana muhtevasının olduğunu söylemişlerdir.⁵

Başta Ehl-i Beyt kültüründeki kullanımı olmak üzere diğer bazı kullanımlarda bu terim "Nebî ve Resul" kavramlarıyla müsavi anlamda veya onun bir cüz'ü şeklinde isti'mal edilmiş, "Nebî'nin uyanıkken meleği görmediği, fakat rüya da görüp, sesini işittiği", "Resul'ün hem meleğin sesini işittiği hem de onu rüyada ve uyanıkken gördüğü", "muhaddes" kimsenin ise "meleğin sesini duyduğu fakat onu ne rüyada ne de uyanıkken gördüğü" şeklinde farklılıkları ortaya koyan bir takım açıklamalara yer verilmiştir.⁶ Mezkûr rivayetin aktarıldığı kaynakların bir kısmında "muhaddes" kavramı yerine "muallem ve mukellem" tabirleri de yer almıştır. Mana itibariyle benzer anlamlarda kullanılan bu kavramlar "kalbine bir takım hakikatlerin ilka/ilham edildiği kimseler" için de kullanılmıştır.⁷

⁴ Ebû'l-Fazl Cemâleddin Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Daru'l-Sadir, t.y.), 2: 131; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn Ali el-Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân* (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 2003), 7: 488; Bedruddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah Zerkeşi, *Bahrü'l-Muhîd*, thk. Abdussettar Ebu Gudde, Abdulkadir Abdullah el-'Ani (Kuveyt: 1992) 6: 105'den naklen; Mehmet Birsin, *Fıkıh Usulünde İlham ve Bilgi Değeri* İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, no. 1 (2015): 70.

⁵ Muhammed İbn Ebî Bekr b. Eyyub b. Sa'd Şemseddin İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medaricu's-Salikin* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Arabi, 1996), 1: 39.

⁶ Siddik Korkmaz, "Kadiyanilik-Ahmedilik", *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, ed. Sönmez Kutlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 549-550. Ebû Ca'fer Muhammed b. Yakûb el-Küleynî, *Usûlü'l-Kâfi* (Beyrut: 1401) 1: 176-177'dan naklen; Abdulgaffar Aslan, "Kelam İlminde İlhamın Bilgi Değeri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 20 (2008): 30.

⁷ Aslan, "Kelam İlminde İlhamın Bilgi Değeri" 30 (28. dipnot).

1.2. İlham, Feraset, Basiret ve Sezgi

Rivayette yer alan "muhaddes" kavramı için kaynaklarda yapılan açıklamalar bu şekilde olmakla beraber bunun ilham, feraset/basiret, sezgi/hads gibi farklı kavram muhtevalarının içine girdiği şeklinde açıklamalar da yapılmıştır. Bu yorumlardan en çok tercih edileni bu terimin "ilham" ile müsavi anlamda olduğudur. Sözlükte "yumuşak bir lokmayı veya bir içeceği herhangi bir zorluk çekmeden yutmak veya ağızdan aşağı indirmek" anlamına gelen bu kelime,⁸ istilâhî olarak şöyle tanımlanmıştır: "Doğrudan Allah veya vasıtalı olarak melekler tarafından yaratılmışların kalplerine, onların da memnun olacağı böylelikle doğruyu yanlıştan veya hayrı şerden birbirinden ayırt edebilecekleri bir duygu, düşünce, meyil ve sevklerin doğurulması veya ilka' edilmesidir."⁹

Kur'an'da bu terim sadece Şems suresi 8. ayette "فَالْهَمَّهَا فَجُورَهَا وَتَقْوِيهَا" O'na fücuru ve takvayı ilham edene andolsun ki" şeklinde yer almaktadır.¹⁰ Hadis literatüründe ise benzer anlamlarda kullanıldığı görülmekte, Hz. Peygamber'in "Allah'ım bana rüştümü ilham et..."¹¹ veya "Allah'ım! Senden öyle bir rahmet istiyorum ki ... onunla bana rüştümü ilham edesin..." şeklinde dualar ettiği bildirilmektedir.¹² Bunların yanında kıyamet sahneleri anlatılırken orada "tesbih ve tahmidin"¹³ ve "insanlara orada arayış içinde olmaları için" ilham olunacağını bildiren rivayetler de mevcuttur.¹⁴ Doğrudan bu ve diğer bir kısım rivayetler¹⁵ "ilham" bilgisinin varlığı ve bir bilgi değerinin olması

⁸ Ebû'l-Fazl Cemâleddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: el-Âlami, 2005), 4: 3618. Seyyid Şerif Cürcanî, *Ta'rifât* (Beyrut: Daru'n-Neffâs, 2007), 3218. Muhammed b. Ahmed Alâuddîn es-Semerkandî, *Mizânü'l-Usul fi Netâ'ici'l-'Uluk*, thk. Muhammed Zeki (Katar: 1984) 677-680. Ebû Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Âlemiyye, 2000) 31: 171. Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa Debûsî, *Takvîmü'l-Edille* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Âlemiyye, 2001), 392.

⁹ Muhammed b. el-Mufaddal Râgıb el-İsfahâni, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an* (Kahire, Mektebetü'l-Feyyad, 2009), 576. Seyyid Şerif Cürcanî, *Ta'rifât*, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014), 70. Bekir Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lugat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 1988), 512. Şemseddin Sami, *Kamus-i Turki* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015), 510. Abdurrezzak Kaşani, *Letâifu'l-A'lâm fi İşarâti'l-İlham (Tasavvuf Sözlüğü)*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2000), 78. Ebu'l-A'la Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an* (İstanbul, İnsan Yayıncılık, 1988), 7: 132.

¹⁰ Bk. Şems, 91: 1-10.

¹¹ Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *el-Camiu's-Sahih Süneni't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Mısır: 1975), c. 5, "Daavât", hadis no. 3483.

¹² Muhammed b. İshak Ebubekir İbn Huzeyme, *Sahih*, thk. Muhammed Mustafa 'Azâmi (Beyrut, Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y.), 2: 165, hadis no. 1119.

¹³ Ebû'l-Huseyn Muslim b. Haccâc b. Muslim el-Kuşeyrî, *Sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Dâru'l-İhya-i Turâsi'l-Arabi, t.y.), c. 4, "Cennet" hadis no. 18 (2835).

¹⁴ Muslim, *Sahih*, c. 1, "İman", hadis no. 322.

¹⁵ İlham kavramının yer aldığı kaynaklarda diğer bir kısım rivayetler için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. 2, "Feraiz", 16: 217, hadis no. 31695. Ayrıca bk. c. 19, "Zühd" hadis no. 36157. İbrâhîm Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1989), 6: 480-481, hadis no. 1741.

için delil gösterilirken lafız olarak yer almasa da mana olarak ilhama işaret ettiği söylenen rivayetlerin başında mezkûr "muhaddesun" rivayeti yer almaktadır.

"Muhaddes" kavramının karşılığı olduğu veya onunla benzer bir anlam çağrıştırdığı söylenen bir diğer kavram feraset ve basiret kavramları olup bu kavramlar lügatte benzer olarak "anlayış, kavrayış, öngörü, önsezi, ileri görüşlülük, güçlü bir idrak sonucu isabetli olma" gibi anlamlara gelmektedirler. İstilahî kullanımında ise "kudsi bir nurla nurlanmış olan kalbin, ilahi bir saik ile doğruya ulaştırılması ve bu şekilde de eşyanın/olayların aslına/hakikatine/iç yüzüne vâkıf olması" olarak ifade edilmiştir.¹⁶

Kur'an'da birçok yerde kullanılan ve kelimenin kökünü oluşturan "basar" kavramını Ragıp el-İsfahani (ö.502/1108), "gözdeki görme gücü" olarak izah ederken, "basiret"i de "kalbin anlamayı ve kavramayı sağlayan gücü" olarak açıklar. Bir ayette de "Elbette bunda mütevessimin kimseler için ibretler vardır."¹⁷ buyurulmakta, burada "mütevessim" teriminden kastın "feraset sahibi" kimseler olduğu şeklinde yorumlar yapılmaktadır.¹⁸ Tirmizî'nin naklettiği bir rivayette de Hz. Peygamber "Mü'minin ferasetinden sakının, çünkü o Allah'ın nuru ile bakar" buyurmakta ve ardından da mezkûr ayeti okumaktadır.¹⁹ Netice olarak bir kısım ulema, ilgili ayet ve rivayeti de göz önüne alarak Hz. Ömer'e atfen kullanılan "muhaddesun" ifadesini "basiret ve feraset" olarak yorumlamaktadırlar.²⁰

"Muhaddes" kavramı ile anlam benzerliği gösteren bir diğer kavram ise "sezgi/hads"dir. Sözlükte, "hızlı/çabucak kavrayış, içe doğuş" gibi anlamlara gelen bu kavram, terim olarak ise "meydana gelecek olayların sonuçlarını öngörerek, üstün bir anlayış çabası ve hızlı bir zekâ hareketi ile tahmin etme" anlamlara gelmekte,²¹ genel olarak "vasıtasız, aniden meydana gelme şeklinde oluşan bütün bilgiler"i ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.²²

¹⁶ Cürcanî, *Ta'rifât*, 48. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Rehber Basın Yayınları, 1997), 276. Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lugat*, 320. Süleyman Uludağ, 'Feraset Mad.' *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1996), 13: 116.

¹⁷ Hicr, 15: 75.

¹⁸ Yorumlar için bk. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19: 160-161. Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *Keşşâf* (Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-Arabi, 1407), 2: 586.

¹⁹ Tirmizî, *Sünen*, c. 5, "Tefsir" hadis no. 3127.

²⁰ Örnek yorumlar için bk. Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalani, *Fethu'l-Bâri Şerhi's-Sahihî'l-Buhârî* (Beyrut: 1379), 7: 50. Mecdüddin el-Mübarek b. Muhammed el-Cezeri İbnu'l-Esir, *Câmiu'l-Usul fi Ehâdisi'r-Rasul*, thk. Abdulkadir Arnavutî (y.y: Mektebetu'l-Halvânî, 1972), 8: 609.

²¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1: 769-770. Hayati Hökelekli, 'Hads Mad.' *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1997), 1: 68-69. Bu terimler bir kısım yerlerde müsavi anlamlarda kullanılmış olsa da bir kısım yerlerde "hads" in daha çok tasavvufi/dini literatürde, "sezgi" nin ise felsefi/psikoloji alanında kullanılan bir kavram olduğu şeklinde yorumlar yapılmıştır. Bk. A. Kâmil Cihan, *İbn-i Sina ve Gazzâlî'de Bilgi Problemi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 117-119.

²² Hökelekli, "Hads" 1: 68. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 308.

Netice olarak bütün bu kavramların ilgili rivayette yer alan "muhaddes" kavramı ile müsavi veya benzer anlam da içerikler ve özellikler taşıdığı görülmektedir.

2. Rivayetin Metni ve Kaynakları

Muhtelif sened ve metinlerle aktarılan "muhaddes/muhaddesun" rivayetinin kaynaklarda yer aldığı şekilde metin, tercüme ve kaynakları şu şekildedir:

1) Tayâlisî (ö. 204/819)'nin Rivayeti:

حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ ، قَالَ : حَدَّثَنَا ابْنُ سَعْدٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : «قَدْ كَانَ فِيمَنْ خَلَا مِنَ الْأُمَّمِ قَبْلَكُمْ نَاسٌ يُحَدِّثُونَ ، وَإِنْ يَكُ فِي أُمَّتِي مِنْهُمْ أَحَدٌ فَهُوَ عَمْرٌ»²³

Ebû Hureyre, Rasulullah (s) şöyle buyurdu demiştir: "Sizden önce gelip geçen ümmetlerin içinde muhaddes vasfına sahip insanlar vardı. Eğer benim ümmetimde de böyle bir kimse olacaksa bu Ömer'dir."

2) Humeydî (ö. 219/834)'nin Rivayeti:

حَدَّثَنَا سُفْيَانُ ، قَالَ : حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَجْلَانَ ، أَنَّهُ سَمِعَ سَعْدَ بْنَ إِبْرَاهِيمَ يُحَدِّثُ ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ ، عَنْ عَائِشَةَ ، أَنَّهَا قَالَتْ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ : «إِنَّهُ كَانَ فِي الْأُمَّمِ قَبْلَكُمْ مُحَدِّثُونَ ، فَإِنْ يَكُنْ فِي هَذِهِ الْأُمَّةِ ، فَهُوَ عَمْرٌ بْنُ الْخَطَّابِ»²⁴

Hiz. Âişe Rasulullah (s) şöyle buyurdu demiştir: "Sizden önceki ümmetlerde muhaddes kişiler vardı, eğer bu ümmette de (böyle bir kimse) olacaksa o Ömer ibn Hattâb'dır"

3) İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849)'nin Rivayeti:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِبْرَاهِيمَ ، عَنْ زَكَرِيَّا ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ . قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : «إِنَّهُ كَانَ فِيمَنْ مَضَى رِجَالٌ مُحَدِّثُونَ فِي غَيْرِ نُبُوَّةٍ ، فَإِنْ يَكُنْ فِي أُمَّتِي أَحَدٌ مِنْهُمْ فَعَمْرٌ»²⁵

Ebû Hureyre Rasulullah'ın (s) şöyle buyurdu demiştir: "Geçmiş insanlar içinde Peygamber olmayan fakat muhaddes olan kimseler vardı, eğer benim ümmetimde de böyle birisi olacaksa Ömer onlardan biri olurdu."

4) İshâk b. Râhûye (ö. 238/853)'nin Rivayeti:

أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ ، عَنْ ابْنِ عَجْلَانَ ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ ، عَنْ عَائِشَةَ ، قَالَتْ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ : «قَدْ كَانَ فِي الْأُمَّمِ مُحَدِّثُونَ ، فَإِنْ يَكُ فِي أُمَّتِي فَعَمْرٌ بْنُ الْخَطَّابِ»²⁶

Hiz. Âişe Rasulullah (s) şöyle buyurdu demiştir: "(Diğer) bir kısım ümmetler içinde muhaddes kimseler vardı. Eğer benim ümmetimde de varsa o Ömer ibn Hattâb'dır."

5) Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'in Rivayetleri:

حَدَّثَنَا يَحْيَى ، عَنْ ابْنِ عَجْلَانَ ، قَالَ : أَخْبَرَنِي سَعْدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ ، عَنْ عَائِشَةَ ، عَنِ النَّبِيِّ قَالَ : «قَدْ كَانَ فِي الْأُمَّمِ مُحَدِّثُونَ ، فَإِنْ يَكُنْ مِنْ أُمَّتِي ، فَعَمْرٌ»²⁷

²³ Ebû Davud Süleyman b. Dâvud b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turki (y.y.: 1999), 4: 106, hadis no. 2469.

²⁴ Ebû Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr Humeydî, *Müsned* (Beyrut: t.y.), 1: 123, hadis no: 253.

²⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. 6, "Fedâil" hadis no: 31674.

²⁶ Ebû Ya'kub İshâk b. Râhûye, *Müsned* (Medine: 1991), 2: 479, hadis no. 1058.

²⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6: 55, hadis no. 24330.

Hz. Âişe Rasulullah (s) şöyle buyurdu demiştir: “(Diğer) bir kısım ümmetler içinde muhaddes kimseler vardı. Eğer benim ümmetimden de olacaksa o Ömer’dir.”

حَدَّثَنَا جَعْفَرُ قَتْنَا قَتْنِيَّةُ بِنُ سَعِيدٍ قَتْنَا اللَّيْثُ بِنُ سَعْدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَجَلَانَ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: “قَدْ يَكُونُ فِي الْأُمَّمِ مُحَدَّثُونَ، فَإِنْ يَكُنْ فِي أُمَّتِي أَحَدٌ فَعَمْرُ بْنُ الْخَطَّابِ”²⁸

Hz. Âişe Rasulullah (s) şöyle buyurdu demiştir: “(Diğer) bir kısım ümmetler içinde muhaddes kimseler vardı. Eğer benim ümmetimde de böyle bir kimse olacaksa Ömer onlardan biridir.”

حدثنا فزارة بن عمرو، قال: حدثنا إبراهيم يعني ابن سعد، عن أبيه، عن أبي سلمة بن عبد الرحمن، عن أبي هريرة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: “إنه قد كان فيما مضى قبلكم من الأمم ناس يحدثون، وإنه إن كان في أمتي هذه منهم أحد، فإنه عمر بن الخطاب”²⁹

Ebû Hureyre, Rasulullah (s) şöyle buyurdu demiştir: “Sizden önce geçmiş ümmetler içinde muhaddes vasfa sahip insanlar vardı. Eğer benim ümmetimde de bunlardan biri olacaksa o muhakkak Ömer ibn Hattâb’dır.”

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الصَّفْرِ قَتْنَا أَبُو مَرْوَانَ مُحَمَّدُ بْنُ عُثْمَانَ قَتْنَا إِبْرَاهِيمَ بِنُ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: “إِنَّهُ كَانَ فِيمَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ نَاسٌ مُحَدَّثُونَ، فَإِنْ يَكُ فِي أُمَّتِي مِنْهُمْ أَحَدٌ فَهُوَ عَمْرُ بْنُ الْخَطَّابِ”³⁰

Ebû Hureyre, Rasulullah (s) şöyle buyurdu demiştir: “Şüphesiz sizden öncekiler içinde muhaddes insanlar vardı. Eğer benim ümmetimde de bunlardan biri olacaksa bu Ömer ibn Hattâb onlardan biridir.”

6) Buhârî (ö. 256/870)’nin Rivayetleri:

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ قَالَ: “إِنَّهُ قَدْ كَانَ فِيمَا مَضَى قَبْلَكُمْ مِنَ الْأُمَّمِ مُحَدَّثُونَ وَإِنَّهُ إِنْ كَانَ فِي أُمَّتِي هَذِهِ مِنْهُمْ فَاتَّهَمَ عَمْرُ بْنُ الْخَطَّابِ”³¹

Ebû Hureyre, Rasulullah (s) şöyle buyurdu demiştir: “Sizden önceki geçmiş ümmetler içinde muhaddes kimseler vardı. Eğer ümmetimden de böyle kimseler olacaksa muhakkak bu Ömer ibn Hattâb onlardan biridir.”

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: “لَقَدْ كَانَ فِيمَا قَبْلَكُمْ مِنَ الْأُمَّمِ مُحَدَّثُونَ فَإِنْ يَكُ فِي أُمَّتِي أَحَدٌ فَاتَّهَمَ عَمْرُ”³²

Ebû Hureyre, Rasulullah (s) şöyle buyurdu demiştir: “Sizden önceki ümmetler içinde muhaddes kimseler vardı. Eğer benim ümmetimde de bunlardan biri olacaksa muhakkak o Ömer olur.”

زَكَرِيَاءُ بْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ سَعْدٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ: “لَقَدْ كَانَ فِيمَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ رَجَالٌ يَكْلُمُونَ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَكُونُوا أَنْبِيَاءَ فَإِنْ يَكُنْ مِنْ أُمَّتِي مِنْهُمْ أَحَدٌ فَعَمْرُ”³³

²⁸ Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel eş-Şeybâni, *Fedâilu's-Sahâbe*, thk. Vasillah Muhammed Abbâs, (Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 1983), 1: 354, hadis no. 516.

²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14: 176, hadis no. 8468.

³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Fedâilu's-Sahâbe*, 1: 361, hadis no.529.

³¹ Buhârî, *Sahih*, c. 3, “*Kitâbu'l-Enbiyâ*” hadis no. 3282.

³² Buhârî, *Sahih*, c. 3, “*Fedâilu's-Sahâbe*” hadis no. 3496.

³³ Buhârî, *Sahih*, c. 3, “*Fedâilu's-Sahâbe*” hadis no. 3496.

Ebû Hureyre, Rasulullah (s) şöyle buyurdu demiştir: “İsrailoğulları’ndan sizden önce yaşayanlar içinde öyle insanlar vardı ki, onlar Peygamber olmadıkları halde “mükellemler” kimselerdi. Eğer benim ümmetimin içinden de bunlardan biri bulunacaksa muhakkak o kişi Ömer’dir.”

7) Müslim (ö. 261/875) Rivayeti:

حَدَّثَنِي أَبُو الطَّاهِرِ أَحْمَدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ سَرْحٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: “ قَدْ كَانَ يَكُونُ فِي الْأُمَّمِ قَبْلَكُمْ مُحَدَّثُونَ، فَإِنْ يَكُنْ فِي أُمَّتِي مِنْهُمْ أَحَدٌ، فَإِنَّ عَمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ مِنْهُمْ ”
حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ. ح وَحَدَّثَنَا عَمْرُو النَّاقِدُ، وَرُهَيْبُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ كِلَاهُمَا، عَنْ ابْنِ عَجَلَانَ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ مِثْلَهُ³⁴

Hiz. Âişe Rasulullah (s) şöyle buyurdu demiştir: “Sizden önceki ümmetler içinde muhaddes olan kimseler vardı. Eğer benim ümmetimden bu kişilerden biri olacaksa, muhakkak Ömer ibn Hattâb onlardan biridir.”

8) Tirmizî (ö. 279/892) Rivayeti:

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ ابْنِ عَجَلَانَ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: “ قَدْ كَانَ يَكُونُ فِي الْأُمَّمِ مُحَدَّثُونَ، فَإِنْ يَكُنْ فِي أُمَّتِي أَحَدٌ فَعَمْرُ بْنُ الْخَطَّابِ ”³⁵

Hiz. Âişe Rasulullah (s) şöyle buyurdu demiştir: “(Diğer) bir kısım ümmetler içinde muhaddes kimseler vardı. Eğer benim ümmetimde de bunlardan biri olacaksa bu Ömer ibn Hattâb’dır.”

9) İbn Ebû Âsım (ö. 287/900)’ın Rivayetleri:

حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ حُمَيْدٍ ثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: “قَدْ كَانَ فِيمَا خَلَا قَبْلَكُمْ مُحَدَّثُونَ فَإِنْ يَكُنْ فِي أُمَّتِي أَحَدٌ مِنْهُمْ فَهُوَ عَمْرُ بْنُ الْخَطَّابِ”³⁶

Ebû Hureyre, Rasulullah (s) şöyle buyurdu demiştir: “Sizden önce geçip giden kimseler içinde muhaddes kimseler vardı. Eğer benim ümmetimde de bunlardan bir kimse olacaksa o Ömer ibn Hattâb’dır.”

ثَنَا رَحِيمٌ ثَنَا ابْنُ أَبِي فُدَيْكٍ عَنْ ابْنِ أَبِي الزِّنَادِ عَنْ ابْنِ أَبِي عَتِيقٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: “مَا كَانَ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا وَفِي أُمَّتِهِ مَعْلَمٌ أَوْ مَعْلَمَانِ فَإِنْ يَكُنْ فِي أُمَّتِي أَحَدٌ مِنْهُمْ فَعَمْرُ بْنُ الْخَطَّابِ”³⁷

Hiz. Âişe, Rasulullah (s) şöyle buyurdu demiştir: “Hiçbir peygamber yoktur ki ümmetinde bir veya iki “muallim” bulunmasın. Eğer benim ümmetimde de bunlardan biri olacaksa Ömer ibn Hattâb onlardan biri olur.”

10) Nesâî (ö. 303/915)’nin Rivayetleri:

أَخْبَرَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: أَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ ابْنِ عَجَلَانَ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: “قَدْ كَانَ يَكُونُ فِي الْأُمَّةِ مُحَدَّثُونَ، فَإِنْ يَكُنْ فِي أُمَّتِي أَحَدٌ، فَعَمْرُ بْنُ الْخَطَّابِ”³⁸

Hiz. Âişe, Rasulullah (s) şöyle buyurdu demiştir: “Şüphesiz bir kısım ümmet içinde muhaddes kimseler vardır. Eğer bunlardan bir kimse benim ümmetimde olacaksa o Ömer ibn Hattâb’dır.”

³⁴ Muslim, *Sahih*, c. 4, “Kitâbu'l-Fedâil” hadis no. 23 (2398).

³⁵ Tirmizî, *Sünen* c. 5, “Menâkıb” hadis no. 3693.

³⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Amr İbn Ebû Âsım, *Kitabu's-Sunne*, thk. Nâsiruddin Elbânî (y.y: Mektebetu'l-İslâmiyye, 1980, 2: 583, hadis no. 1261.

³⁷ İbn Ebû Âsım, *Kitabu's-Sunne*, 2: 583, hadis no: 1262.

³⁸ Ebû Abdurahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali Nesâî, *Sünen-i Kebîr*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-Âlemiyye), “Kıyâmu'l-Leyl” 5: 39, hadis no. 8065.

أخبرنا محمد بن رافع والحسن بن محمد قالاً ثنا سليمان بن داود قال أنا إبراهيم هو بن سعد عن أبيه عن أبي سلمة عن أبي هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "قد كان فيما خلا قبلكم من الأمم ناس يحدثون فإن يكن في أمتي هذه أحد منهم فعمّر بن الخطاب"³⁹

Ebû Hureyre, Rasulullah (s) şöyle buyurdu demiştir: Şüphesiz sizden önce geçip giden ümmetlerdeki insanlar içinde muhaddes vasfa sahip kimseler vardı. Eğer benim ümmetimde de bunlardan bir kimse olursa o muhakkak Ömer ibn Hattâb'dır."

11) Ebû Bekir Hallâl (ö. 311/923)'ın Rivayeti:

أخبرني مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا صَالِحٌ، أَنَّ أَبَاهُ قَالَ: حَدِيثُ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "كَانَ فِي الْأُمَمِ مُحَدِّثُونَ، فَإِنْ يَكُنْ فِي أُمَّتِي فَعَمْرُ بْنُ الْخَطَّابِ، كَأَنَّهُ يُلْهَمُ الشَّيْءَ مِنَ الْحَقِّ"⁴⁰

Hz. Âişe, Rasulullah (s) şöyle buyurdu demiştir: "Bir kısım ümmetler içinde muhaddes kimseler vardır. Eğer benim ümmetimde de bunlardan bir kimse olursa bu Ömer ibn Hattâb'dır ve bu kimseye hak üzere olan şeyler ilham olunuyor gibidir."

12) İbn Hibbân (ö. 354/965) Rivayeti:

أخبرنا عبد الله بن محمد الأزدي حدثنا إسحاق بن إبراهيم أخبرنا سفيان عن ابن عجلان عن سعد بن إبراهيم عن أبي سلمة : عن عائشة قالت : قال رسول الله صلى الله عليه و سلم : "قد كان يكون في الأمم محدثون فإن يكن في أمتي أحد فهو عمر بن الخطاب"⁴¹

Hz. Âişe, Rasulullah (s) şöyle buyurdu demiştir: "(Diğer) bir kısım ümmetler içinde muhaddes kimseler vardı. Eğer benim ümmetimde de böyle kimseler olursa bunlardan biri Ömer ibn Hattâb'dır"

Tespit edebildiğimiz kadarıyla "muhaddes" rivayeti ilk olarak Tayâlisî'nin *Müsned*'inde nakledilmiş, ardından bunu sırasıyla Humeydî'nin *Müsned*'i, İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'i İshâk b. Râhûye'in *Müsned*'i ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* ve *Fedailu's-Sahabe* isimli eserleri takip etmiştir. Hicri üçüncü asrın ortalarına gelindiğinde bu altı kaynakta aktarılan mezkûr rivayet, bu dönemden sonra bir dönüm noktası olarak Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde nakledilmiştir. Kutub-i Sitte'nin diğer iki müellifi olan Tirmizî *Sünen*'inde ve Nesai'de *Sünen-i Kebîr*'inde de aktarılan bu rivayet, İbn Hibbân'ın *Sahih*'inde ve Hâkim'de *Müstedrek*'inde de⁴² farklı bir isnad ile yerini almıştır. Ayrıca ilgili rivayet bu hadis mecmûaları dışında muhtelif isnad ve küçük metin farklılıklarıyla İbn Ebû Âsım ve Ebû Bekir Hallâl'ın *Kitabu's-*

³⁹ Nesâî, *Sünen-i Kebîr*, "Kiyâmu'l-Leyl" 5: 39, hadis no. 8066.

⁴⁰ Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hârûn b. Yezid el-Hallâl el-Bağdadi, *Kitabu's-Summe*, thk. Atiyye ez-Zehrânî (Riyad: Dâru'r-Risâle, 1989), 2: 311, hadis no. 387.

⁴¹ Ebû Muhammed İbn Hibbân b. Ahmed el-Bustî, *Sahih*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1993), c. 15, "Menâkibu's-Sahâbe" hadis no. 6894.

⁴² Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Alemiyye, 1990), "Ma'rifetu's-Sahâbe" 3: 92, hadis no.4499.

Sünne'sinde, Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Müşkilu'l-Asar'*ında⁴³, İbnu'l-Esir el-Cezerî'nin (ö. 606/1210) *Camîu'l-Usul'*ünde⁴⁴, Ebû Nuaym'ın (ö. 365/1038) *Ma'rifetu's-Sahâbe'sinde*⁴⁵ ve İbnu'l-Esir'in (ö. 630/1233) *Usdu'l-Gâbe'sinde*⁴⁶ ve burada ismini zikretmediğimiz birçok Tefsir, Târih, Siyer, Menâkıb, Biyografi ve Şerh türü eserde de nakledilmiştir.

3. Rivayetin İsnad Tahlili ve Analizi

3.1. Rivayetin İsnadları ve Şeması

Hiz. Âişe Tariki

Humeydî (ö. 219/834) ve İshak b. Râhûye (ö. 238/853) *Müsned'*lerinde,

a) Hiz. Âişe - Ebû Seleme - Sa'd b. İbrâhim - Muhammed b. Aclân - Sufyan senediyle nakletmişlerdir.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) *Müsned'*inde ve *Fedailu's-Sahabe'sinde* sırasıyla,

a) Hiz. Âişe - Ebû Seleme - Sa'd b. İbrâhim - Muhammed b. Aclân - Yahyâ,

b) Hiz. Âişe - Ebû Seleme - Babası - Sa'd b. İbrâhim - Muhammed b. Aclân - Leys İbn Sa'd - Kuteybe b. Said - Ca'fer senedleriyle nakletmiştir.

Müslim (ö. 261/875) *Sahih'*inde:

a) Hiz. Âişe - Ebû Seleme - Sa'd b. İbrâhim - İbrâhim b. Sa'd - Abdullah b. Vehb - Ebû Tahir Ahmed b. Amr b. Serh,

b) Hiz. Âişe - Ebû Seleme - Sa'd b. İbrâhim - Muhammed b. Aclân - Leys - Kuteybe b. Said,

c) Hiz. Âişe - Ebû Seleme - Sa'd b. İbrâhim - Muhammed b. Aclân - İbn Uyeyne - Amru'n-Nafid ve

d) Hiz. Âişe - Ebû Seleme - Sa'd b. İbrâhim - Muhammed b. Aclân - İbn Uyeyne - Zuheyr b. Harb senedleriyle nakletmiştir.

Tirmizî (ö. 279/892) *Sünen'*inde ve Nesâî (ö. 303/915)'de *Sünen'i Kebîr'*inde:

a) Hiz. Âişe - Ebû Seleme - Sa'd b. İbrâhim - Muhammed b. Aclân - Leys - Kuteybe senediyle nakletmişlerdir.

İbn Ebû Âsım (ö. 287/900) *Kitabu's-Sunne'sinde*:

Hiz. Âişe - Babası - İbn Ebî Atık - İbn Ebî'z-Zinâd - İbn Ebî Fudeyk - Dahim senediyle nakletmiştir.

Ebû Bekir Hallâl (ö. 311/923) *Kitabu's-Sunne'sinde*:

⁴³ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdi et-Tahâvî, *Şerhu Müşkilu'l-Âsâr*, thk. Şuayb el-Arnâvut (y.y: Müessesetü'r-Risale, 1994), 4: 336, hadis no. 1650.

⁴⁴ Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî İbnu'l-Esir, *Camîu'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Rasul*, thk. Abdulkadir Arnâvutî (y.y: Mektebetu'l-Halvânî, 1972), 8: 609, hadis no. 6434.

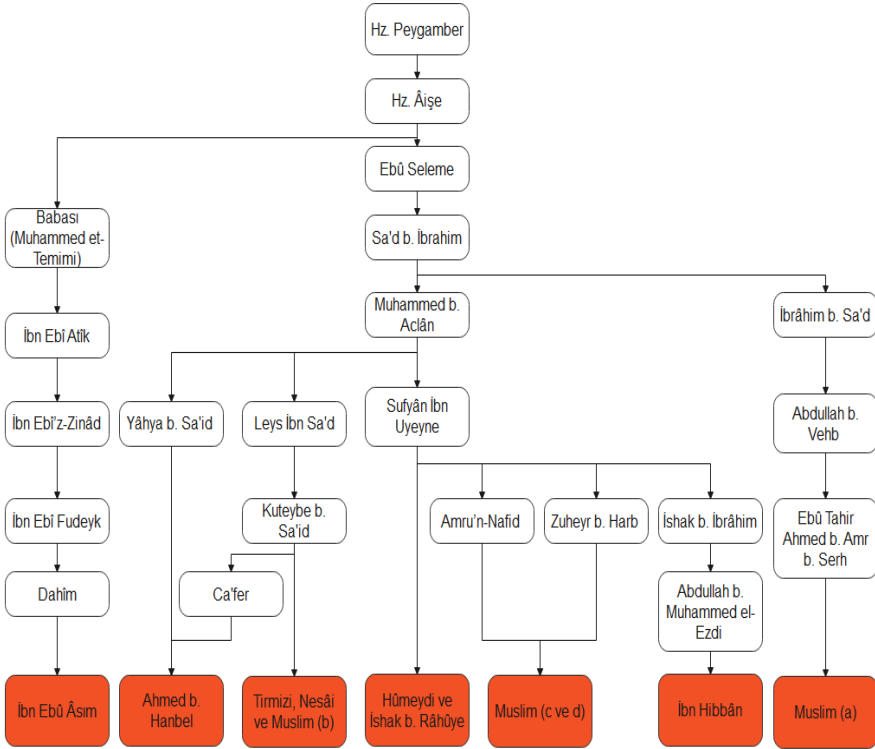
⁴⁵ Ebû Nuâym Ahmed b. Abdullah b. İshâk el-İsfahânî, *Ma'rifetu's-Sahâbe* (Riyad: 1998), 1: 50.

⁴⁶ Ebû'l-Hasan İzzüddin Ali b. Muhammed eş-Şeybani el-Cezerî İbnu'l-Esir, *Usdu'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, (y.y.: Daru'l-Fikr, 1989) 3: 659.

Hz. Âişe – (...) – Ahmed b. Hanbel - Salih - Muhammed b. Ali senediyle mürsel olarak nakletmiştir.

İbn Hibbân (ö. 354/965) *Sahih*'inde:

Hz. Âişe - Ebû Seleme - Sa'd b. İbrâhim – (Muhammed) İbn Aclân – Sufyan (İbn Uyeyne) - İshak b. İbrâhim - Abdullah b. Muhammed el-Ezdi senediyle nakletmiştir.

Ebû Hureyre Tariki

1- Tayâlisî (ö. 204/819) *Müsned*'inde:

Ebû Hureyre – Ebû Seleme – Babası (Sa'd b. İbrâhim) – İbrâhim b. Sa'd senediyle nakletmektedir.

2- İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) *Musannef* inde:

Ebû Hureyre - Ebû Seleme - Sa'd b. İbrâhim – Zekeriyya (b. Ebî Zâide) - Abdullah b. İdris senediyle nakletmiştir.⁴⁷

3- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) *Müsned*'inde ve *Fedailu's-Sahabe*'sinde sırasıyla:

⁴⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 31: 392, hadis no. 31972.

a) Ebû Hureyre – Ebû Seleme – Babası – İbrâhim b. Sa'd – Fezâre İbn Amr ve

b) Ebû Hureyre – Ebû Seleme – Babası – İbrâhim b. Sa'd – Ebû Mervan Muhammed b. Osmân – Abdullah İbn es-Sakr senedleriyle nakletmiştir.

4- Buhârî (ö. 256/870) *Sahih'*inde:

a) Ebû Hureyre - Ebû Seleme - Babası - İbrâhim b. Sa'd - Abdulaziz b. Abdullah,

b) Ebû Hureyre - Ebû Seleme - Babası - İbrâhim b. Sa'd - Yâhya b. Kaza'a ve

c) Ebû Hureyre - Ebû Seleme - Babası – Zekeriyya b. Ebî Zâide - (...) senedleriyle nakletmiştir.

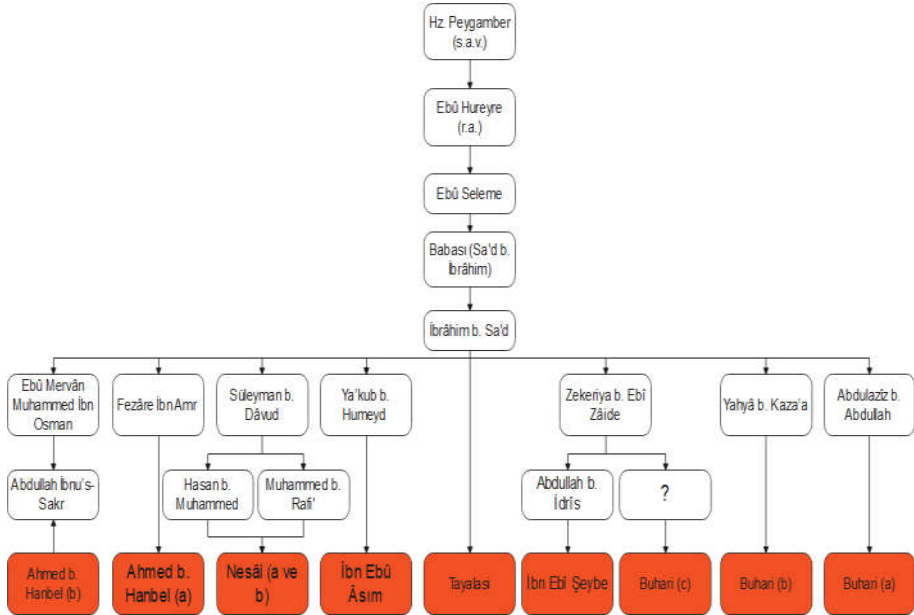
5- İbn Ebû Âsım (ö. 287/900) *Kitabu's-Sunne'*sinde:

Ebû Hureyre - Ebû Seleme - Babası - İbrâhim b. Sa'd - Ya'kub b. Humeyd senediyle nakletmiştir.

6- Nesai (ö. 303/915) *Sünen'in Kebîr'*inde:

a) Ebû Hureyre – Ebû Seleme – Babası – İbrâhim b. Sa'd – Süleymân İbn Davud – Hasan b. Muhammed ve

b) Ebû Hureyre – Ebû Seleme – Babası– İbrâhim b. Sa'd – Süleymân İbn Dâvud – Muhammed b. Râfi' senediyle nakletmiştir.

3.2. İsnad Analizleri ve Şârihlerin Yorumları

Rivayet görüldüğü gibi Hz. Peygamber'den Hz. Âişe ve Ebû Hureyre olmak üzere iki sahâbi kanalıyla aktarılmaktadır. Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamber'in vefatına yakın bir zamanda Müslüman olduğu ve hadis rivayetine olan ilgisi göz önüne alındığında, onun bu rivayeti Hz. Aişe'den duymuş olabileceği ve sonrasında da Hz. Peygamber'den merfu olarak aktardığı sonucu çıkarılabilir. Sonraki tabakada yer alan Medineli Tâbiîn fakihlerden Ebû Seleme (ö. 94/712-713), nakledilen rivayeti iki sahabiden ayrı ayrı duymuş veya Hz. Aişe'den, Ebu Hureyre kanalıyla işitmiş olmalıdır. Her iki durumda da şu bir gerçektir ki rivayet "ahad haber" kategorisinde olup bu anlamda meşhur veya mütevatir kategorisinde değildir. Rivayetlerin hemen tamamı mezkûr tabiîn âlimi kanalıyla aktarılmakla birlikte İbn Ebû Âsım'dan aktarılan bir nakilde Abdullah b. Muhammed (ö. 63/682) rivayeti farklı bir tarikle doğrudan Hz. Âişe'den aktarmaktadır. Ebu Seleme tarafından da sadece Sa'd b. İbrâhim (ö. 125/742)'e aktarılan bu rivayet sonraki tabakada oğlu İbrâhim b. Sa'd (ö. 183/799) ve Muhammed b. Aclân (ö. 148/765) tarafından tahammül edilmektedir. Dördüncü tabakaya gelindiğinde ise rivayet muhtelif raviler ile müelliflere veya onların hocalarına nakledilmiş, bu şekilde de hadis kaynaklarına dâhil olmuştur.

Buhârî ve Müslim'in "*sahih hadis*" şartlarına uygun olarak eserlerine aldıkları bu rivayet için Tirmizî "*sahih*", Elbâni ise herhangi bir açıklama yapmadan "*hasen sahih*" yorumunu yapmıştır.⁴⁸ Çağdaş şârihlerden Şuayb el-Arnâvut *Müsned* rivayeti için "*sahih*" hükmünü vermiştir.⁴⁹ Hâkim en-Nisaburî (ö. 405/1014) *Mustedrek*'inde farklı bir isnadla⁵⁰ naklettiği bu rivayet için, "bu hadisin isnadı Müslim'in şartlarına göre sahihtir ama o bu isnad ile aktarmamıştır" görüşünü dile getirmiş ve farklı "*sahih*" bir sened ile aynı rivayeti aktarmıştır.⁵¹ İbn Beşran (ö. 430/1038)'da *Emâli*'de aynı rivayeti Sa'd b. İbrâhim kanalıyla nakletmiş ve İbn Ebî'l-Fevaris (ö. 412/1021)'den naklen "bu onun naklettiği sahih hadislerden birisidir" açıklamasında bulunmuştur.⁵²

Buhârî'nin Zekeriyya b. Ebî Zâide'den ravisini zikretmeden naklettiği "muallak" ve Hallâl'in "mu'dal" olarak aktardığı rivayetler muttasıl olmamalarından dolayı "*zayıf*" olarak kabul edilmektedir. Bunların dışında kaynaklarda rivayetlerin ravileri açısından herhangi bir "*cerh*" lafzına rastlanılmamaktadır. Ayrıca burada zikredilmeyen sair rivayetlerin senedleri hakkında

⁴⁸ Tirmizî, *Sünen*, c. 5, "Menâkıb" hadis no. 3693.

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6: 55, hadis no. 24330.

⁵⁰ Hz. Âişe - Ebû Seleme - Sa'd b. İbrâhim - (Muhammed) b. Aclân - Leys b. Sa'd / Yahya b. Eyyub - İbn Ebî Meryem - Ubeyde b. Abdulvahid - Ebû Bekir b. İshak - Babası - Şuayb İbn el-Leys - REbî İbn Süleyman - Ebu Abbas Muhammed b. Ya'kub.

⁵¹ Hâkim, *Mustedrek*, c. 3, "Ma'rifetu's-Sahâbe" hadis no. 4499.

⁵² Ebû Kâsım Abdulmelik b. Muhammed İbn Beşran el-Bağdadi, *Emâli İbn Beşran*, thk. Ahmed b. Süleyman (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1999), 1: 58, hadis no. 1064.

da herhangi bir yorum tespit edilememiştir. Netice olarak bu iki rivayet dışında genel olarak rivayetlerin isnadının mevsukiyeti noktasında bir problem gözükmemektedir.

4. Rivayetin Metin ve Muhteva Açısından Tahlili ve Analizi

4.1. Metin ve Lafız Farklılıkları

Ele aldığımız muhaddes rivayeti yer aldığı kaynaklarda farklı form ve metinlerle nakledilmiş, ancak bu farklılıklar metinler arasında bir tenakuz doğuracak derecede olmamıştır. Zaman kipi bildiren ifadeler “قَبْلَكُمْ” (önce), “خَلَا” (önce gelip geçen) “مَضَى” (geçmiş) “مَضَى قَبْلَكُمْ” (önce geçen) şeklinde aktarılmış, topluluk bildiren ifade ise “الْأُمَّمُ” (ümmetler), “رِجَالٌ” (adamlar), “مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ رِجَالٌ” (İsrailoğullarından adamlar), “أُمَّتِهِ” (onların ümmeti), “الْأُمَّةُ” (ümmet), “الْأُمَّمُ نَاسٌ” (ümmetlerden bir kısım insan), “أَنَاسٌ” (insanlar)⁵³ ve “قَوْمٌ” (kavim/topluluk)⁵⁴ gibi farklı formlarda nakledilmiştir. Hz. Ömer’e atfen söylenen muhaddes ifadesinin başında ise bir kısım metinlerde kesinlik ve kat’iyet bildiren “فَإِنَّ... فَإِنَّهُ” (eğer ... olacaksa kesinlikle/şüphesiz O ... olacaktır) ifadeler yer almaktadır.

Kişilerin vasıflarını bildiren ifade ise çoğunlukla “مُحَدَّثُونَ” (muhaddesun) şeklinde geçerken bir kısım yerlerde de “يُحَدَّثُونَ” şeklinde fiil formunda yer verilmiştir. Bazı yerlerde “مُرْوَعِينَ” (murevva)⁵⁵ şeklinde “içe doğma” anlamında kullanıldığı görüldüğü gibi, diğer bir kısım rivayetlerde de “يُكَلِّمُونَ” (mukellem), “مُعَلِّمٌ أَوْ مُعَلِّمَانٌ” (muallim) gibi farklı kavramlar yer almıştır. Bu farklılıkların yanında Buhârî’nin naklettiği bir rivayette muhaddes olan kişinin vasfı için “غَيْرَ أَنْ يَكُونُوا أَنْبِيَاءَ” (peygamber olmadığı halde), İbn Ebû Âsım naklettiği bir rivayette de “مِنْ نَبِيِّ إِلَّا وَفِي أُمَّتِهِ مُعَلِّمٌ أَوْ مُعَلِّمَانٌ” (o ümmet de peygamberlik dışında bir veya iki muallim) şeklinde farklı lafızlar yer almıştır. Bunlara ek olarak Ebû Bekir Hallâl naklinde metnin sonunda “كَأَنَّهُ يُلْهِمُ النَّبِيَّ مِنَ الْحَقِّ” “bu kimseye hak üzere olan şeyler ilham olunuyor gibidir.” gibi diğer metinlerde mevcut olmayan bir lafız görülmektedir.

Tüm bu mülahazalardan sonra Buhârî’nin Zekeriya b. Ebî Zâide’den, İbn Ebû Âsım’ın İbn Ebî ‘Atîk’den ve Ebû Bekir Hallâl’in da mürsel olarak naklettiği rivayet dışında diğer tüm aktarımlar bize, Hz. Peygamber’in ümmetinin yaşadığı dönemin öncesinde bir kısım ümmetlerin yaşadığı ve bunların içinden bir kısım insanların “muhaddes” diye tabir edilen kişilerin olduğunu bildirmekte ardından da eğer Rasulullah’ın ümmetinin içinden de böyle bir

⁵³ Bk. Alî Husâmeddin b. Abdulmelik el-Müttaki el-Hindi, *Kenzu'l-Ummâl*, thk. Bekri Hayyânî – Saffet es-Sakâ (y.y: Muessesetu’r-Risale, 1981, 11: 577, hadis no. 32737.

⁵⁴ Bk. Tahâvi, *Şerhu Müşkilü'l-Âsâr*, 4: 336, hadis no. 1650.

⁵⁵ Bk. Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn el-Ferra’ el-Beğavi, *Şerhu’s-Sünne*, thk. Şuayb el-Arnâvut-Muhammed Züheyr eş-Şâviş (Beyrut/Dimeşk: 1983), 14: 305.

kişi veya kişiler olacaksa bunların başında Ömer bin Hattâb'ın geleceğini anlatmaktadır. Yukarıda zikredilen istisnai rivayetlerde "ümme" lafzı "İsrailoğulları" olarak kayıt altına alınmakta ayrıca "önceki insanların" ise "peygamber olmadıkları" vurgulanmaktadır. İbn Ebî Şeybe'nin Abdullah b. İdris'den tahammül edip naklettiği rivayet, Buhârî'nin senedinin aynısıdır. Bu tarikle naklettiği metinde "peygamber olmadıkları" nakli mevcut olmakla beraber "İsrailoğulları" ifadesi yer almamaktadır. Diğer hiçbir nakilde yer almayan ve Buhârî'nin ta'lik olarak naklettiği bu lafız muhtemelen ravilerin kavilleri/yorumları sonucu diğer lafızlarla birleştirilerek aktarılmış ve müdrec bir rivayete dönüşmüştür. Son rivayette ise diğer lafızların hiçbirinde yer almayan "muhaddes" lafzının açıklaması şeklinde yer alan "كَأَنَّهُ يُلْهَمُ الشَّيْءَ مِنَ الْحَقِّ" ifadesi ki, bu nakil "munkatı" olup Ahmed b. Hanbel'den aktarılmıştır. Ebû Bekir Hallâl'in naklettiği bu rivayetin son kısmında yer alan bu ifadenin raviler tarafından yapılan bir açıklama veya yorum (kavl) olma ihtimali güçlü görünmektedir.⁵⁶

4.2. Şârihlerin Yorumları

Rivayet metninde yer alan "muhaddes" kavramına, hadis şerhleri ve sair eserlerde birçok yorum yapılmış, muhtelif açıklamalar getirilmiştir. Buhârî mezkûr rivayeti aktardıktan sonra İbn Abbas'ın Hâc suresi 52. ayete "مُحَدَّثٌ" lafzını ekleyerek, "ne bir nebî ne de bir muhaddes (مَنْ نَبِيٍّ وَلَا مُحَدَّثٍ)" şeklindeki kıraâtine yer vermiştir.⁵⁷ Onun bu kıraatine kaynaklarda şöyle bir yorum yapılmıştır: "...Muhtemelen İbn Abbas bu konuda mezkûr rivayete dayanmış, "muhaddes" ifadesini nübüvvetin altında/aşağısında bir konumda düşünelim vahiy ve ilhamın bir mertebesi olarak değerlendirmiştir..."⁵⁸ İbn Hacer (ö. 852/1449) Buhârî'nin *el-Câmi'*ine yazdığı şerhte "muhaddes" ifadesine "ilhama mazhar olanlar (ملهمون)" anlamını yüklediği görülmektedir.⁵⁹ Bedreddin el-Aynî de (ö. 855/1451) bu kavramın "melekler tarafından kalbine bir şey ilham edilen kişiler" için kullanıldığını ifade etmektedir.⁶⁰

Müslim de rivayeti aktardıktan sonra İbn Vehb'den naklen "muhaddes" kavramının "kendisine ilham olunanlar (ملهمون)" anlamına geldiğini aktarmış,⁶¹ Tirmizî ise Süfyan ibn Uyeyne'nin görüşünü aktararak onun bu ifadeyi

⁵⁶ Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Harun b. Yezid el-Hallal el-Bağdadi, *Kitabu's-Sunne*, thk. Atiyye ez-Zehrânî (Riyâd: Daru'r-Risale, 1989), hadis no. 2: 311, 387.

⁵⁷ Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah Buhârî, *Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Zuheyr İbn Nâsir (y.y: Daru Tavkr'n-Necat, 1422), c. 5, "Ashâbu'n-Nebî", hadis no. 3689.

⁵⁸ Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedreddîn Aynî, *Umdetu'l-Kâri fi Şerhi's-Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-Arabi, t.y.) 16: 199; Babanzâde Ahmed Nâim, Kâmil Miras, *Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi* (Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, t.y.), 9: 352.

⁵⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, 7: 50.

⁶⁰ Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, 16: 199.

⁶¹ Muslim, *Sahîh*, c. 4, "Kitâbu'l-Fedâil" hadis no. 23 (2398).

“(derin) anlayış sahibi kimseler (مفهمون)” olarak tefsir ettiğini söylemiş,⁶² İbnu et-Tin de bu terimi “feraset sahipleri” olarak izah etmiştir.⁶³ Nevevî’de (ö. 676/1277) ulemanın bu kavramın mahiyeti üzerinde ihtilaf ettiğini söyleyip sunları eklemiştir: “Bunlar öyle kimselerdir ki bir hususta bir zanda buldukları zaman adeta onlara bir şey ilham edilmiş de o görüşte bulunmuşlar gibi olurlar. Onlarla meleklerin konuştuğu da söylenir.”⁶⁴

İbn Kuteybe (ö. 276/889) “muhaddes”i “bir kimse kendisine evvelinde bir şeyi bildirmiş gibi, herhangi bir olayda sezgi, fikir veya düşünce olarak isabet eden kişiler” şeklinde açıklar.⁶⁵ Tahâvî’de (ö. 321/933) bunu “mulhem” olarak açıklar ve yine “muhaddes kimselerin söylediklerinin tıpkı Hz. Ömer’de olduğu gibi hikmetli söylenen şeyler olduğunu” söyler. Müellif ardından bu durumu onun muvafakatlarından birisi olan Tahrim suresi 5. ayeti delil olarak getirir.⁶⁶ *Tashîfâtü'l-Muhaddisîn* müellifi el-Askeri (ö. 382/992) ise böyle bir kişilik için “onun herhangi bir konudaki bir görüşünde isabet etmesi umulur” ve yine “Görüşleri isabetli düşünceleri doğru” kimseler için muhaddes dendiğini ifade eder.⁶⁷

İbnu’ş-Şâhin (ö. 385/996) Humeydî’den naklen bu kavramı “isabetli şeylerin kişiye ilham edilmesi” olarak açıkladıktan sonra bu konuda Hz. Ömer’in başka insanlarda olmayan bir üstünlüğünün olduğunu söyler.⁶⁸ el-Lâlekâî (ö. 418/1027) de *Akaid*’inde rivayeti aktardıktan sonra Sufyan ibn Uyeyne’den naklen “muhaddes”in “doğrunun kişiye ilkâ edilerek öğretilmesi” olarak açıklar.⁶⁹

Beyhakî (ö. 458/1066) bu rivayetin “evliyaların keramete cevâz olarak” kullandıkları bir rivayet olduğunu söyledikten sonra Ubey b. Ka’b’ın ve İbn Abbâs’ın Hicr suresindeki ilgili ayeti bu rivayete dayanarak وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ وَلَا مُخَدَّطٍ şeklinde okuduklarını söyler. Hz. Peygamber’den aktarılan bir kısım rivayetlerde de “bir kimse nasıl “muhaddes” olur?” sorusuna “o

⁶² Tirmizî, *Sünen* c. 5, “*Menâkıb*” hadis no. 3693.

⁶³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, 7: 50, hadis no. 3689.

⁶⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Murî en-Nevevî, *el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Muslim* (Beyrut: Dâru'l-İhya-i Turâsî'l-Arabi, 1392), 15: 166.

⁶⁵ Abdullah b. Muslim İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Garibu'l-Hadis*, thk. Abdullah el-Cebûri (Bağdad: 1397, 1: 313; Ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri* (Beyrut: 1379), 7: 50.

⁶⁶ Tahâvî, *Şerhu Müşkulu'l-Âsâr*, 4: 337-338.

⁶⁷ Bk. Ebû Ahmed el-Hasan İbn Abdullah b. İsmail el-Askeri, *Tashîfâtü'l-Muhaddisîn*, thk. Mahmud Ahmed Meyrâ (Kahire: 1402), 1: 269.

⁶⁸ Ebû Hafs Ömer b. Ahmed el-Bağdadi İbn Şâhin, *Şerhu Mezâhibi Ehli's-Sunne*, thk. Âdil b. Muhammed (y.y: Muessesetu'l-Kurtuba, 1995), 1: 98.

⁶⁹ Ebû'l-Kâsım Hibetullah b. Hasan b. Mansûr el-Lâlekâî, *Şerhu Usûli İ'tikadi Ehli's-Sunne ve'l-Cemâa*, thk. Ahmed b. Sa'd el-Gamidî (Suud: Daru't-Tayyibe, 2003), 7: 1391.

kimse meleklerin diliyle konuşur" şeklinde cevap verdiğini aktaran Beyhakî de bu rivayeti "meleklerin diliyle konuşmaya" delil olarak getirir.⁷⁰

Beğavî (ö. 516/1122) *Şerh'*inde rivayeti aktardıktan sonra ravilerden İbrâhim b. Sa'd'dan naklen "muhaddes" in "gönlüne/kalbine bir kısım şeylerin ilka/ilham olunan kişi" olduğunu söylerken,⁷¹ İbn Esir (ö. 606/1210) benzer anlam vererek kavramı şöyle izah eder: "O öyle bir kimsedir ki kendisine bir kısım şeyler ilka/ilham olunur, o da bunların iç yüzüne sezgi, düşünce ve ferasetiyle vakıf olur. Bu Allah'ın Hz. Ömer gibi seçilmiş kullarına hasrettiği bir durumdur."⁷²

İbn Kayyim (ö. 751/1350) "hidayeti derecelere ayırarak bunlardan birinin de "tahdis/muhaddes" yani "içe doğma" derecesi olduğunu söyler. Muhaddesin kalbe/gönlü ilham edilen şey -fakat ilhamdan daha dar anlamda- olduğunu böylece haber verilen şeylerin aynen ortaya çıktığını belirtir. O bu tabakanın "özel vahyin ve siddıkların" altındaki tabaka olduğunu belirtir ve ilgili rivayeti delil olarak aktarır.⁷³

Sindî'de (ö. 1257/1841) selefleriyle aynı görüşü paylaşarak "muhaddes" ifadesi için "kendisine ilham edilen kimse" açıklamasını yapar.⁷⁴ Muhammed b. Sâlih el-Useymin (ö. 1421/2001) ise İmam Nevevî'nin *Riyazu's-Salihin'* isimli eserine yazdığı şerhte bu kavramı "Hz. Ömer'in yaşamı boyunca verdiği kararların uygunluğu" ile ilişkilendirir ve meselelerin "Hz. Ömer'e ilham ile geldiğini" belirtir.⁷⁵ Mustafa Dîb el-Bugâ ise böyle bir kişilik için "o öyle bir kişidir ki onun aklına veya diline gelen şeylerde isabet söz konusudur. Bu da Allah'ın o kişiye ihsan ettiği bir lütuftur" derken,⁷⁶ Mehmet Sofuoğlu'da "muhaddes" in "kendilerine Allah tarafından söz söylenen" kişiler olduklarını söyler.⁷⁷ *Tecridi Sarih Tercemesi'*nde Kamil Miras "muhaddes" kavramını peygamber olmadıkları halde kendilerine Allah tarafından hadiselerin/vakıaların ilham olunduğu kimseler" olarak açıklamaktadır.⁷⁸

⁷⁰ Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, 7: 488; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn Ali el-Beyhâkî, *el-İ'tikâd ve'l-Hidaye ila Sebîlî'r-Rüşd*, thk. Ahmed Âsım (Beyrut: Dâru'l-Afâkî'l-Cedide, t.y.), 1: 314.

⁷¹ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn el-Ferra' el-Beğavî, *Şerhu's-Sümme*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Muhammed Zühayr eş-Şâviş (Beyrut-Dimesk: 1983), 14: 83. Tahâvî, *Şerhu Müşkîlû'l-Âsâr*, 4: 337.

⁷² İbnu'l-Esir, *Câmiu'l-Usul*, 8: 609.

⁷³ İbn Kayyim, *Medaricu's-Sâlikin*, 1: 39.

⁷⁴ Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned* thk. Şuayb el-Arnâvutî, Âdil Mürsid (y.y: Muessesetu'r-Risale, 2001), 40: 330.

⁷⁵ Muhammed b. Sâlih b. Muhammed el-Useymin, *Şerhu'r-Riyâzu's-Sâlihîn* (Riyad: 1426), 6: 79.

⁷⁶ Buhâri, *Sahîh*, c. 3, "Kitâbu'l-Enbiyâ" hadis no. 3282.

⁷⁷ Fayda, Mustafa, "Hz. Ömer", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018) 29.

⁷⁸ Nâim ve Mirâs, *Tecrid-i Sarih*, 9: 352.

Şârihlerin tüm bu açıklamalarından sonra sûfi kesiminde bu rivayete "ilhamın meşruiyeti ve bağlayıcılığı" noktasında bir değer atfedildiği ve bu minvalde yorumlar yapıldığı görülmektedir. Onlara göre bu hadis açık bir şekilde ilhamın varlığına ve Hz. Ömer'in mülhem bir kişilik olduğuna işaret etmektedir. Hz. Ömer dışında veli kimselerde de vâki olması mümkün olan bu durum, kişiye ileriye yönelik bazı malumatların bildirilmesi veya içine doğması şeklinde gerçekleşmektedir.⁷⁹

4.3. Rivayetin Anlam Açısından Tahlili

Kaynaklarda yer alan tüm bu yorumlardan sonra rivayet metninin muhtevası açısından şunlar söylenilebilir: Şârihlerin yaptıkları izah ve açıklamalarda da görüldüğü üzere metinde yer alan "muhaddes" kavramı genel olarak "kalbine bir şeylerin ilham veya ilka olduğu kimse", "basiret veya feraset sahibi kimse" ve "üstün, kıvrak zekâ, anlayış, idrak ve kavrayış sahibi olan kimse" olarak yorumlanmıştır. Bu lafzın aşağı yukarı bu manalara tekabül etmesinde bir ihtilaf olmamakla beraber, "muhaddes" bir kişiliğin bu ümmetten olup olmayacağı konusu rivayette şart edatı ile ifade edilmiş olup bu konuda da pek çok farklı görüşler öne sürülmüştür.

Rivayet metninde yer alan "eğer veya şayet" lafzını İbn Teymiyye (ö. 728/1328) şöyle yorumlamıştır: *"Bizden önceki ümmetler içinde kendilerine ilham olunanların varlığı kesin bir durumdur. Böyle kimselerin bu ümmetin içinde bulunması faziletli olmak kaydıyla beraber, şart edatına da (ﷺ) bağlanmıştır. Bizden önceki ümmetlerin böyle kimselere ihtiyacı vardır. Bu ümmete geldiğimiz de ise enbiyanın ve risaletin kemalinden dolayı böyle bir durum söz konusu değildir. Allah bu ümmeti Hz. Peygamber'den sonra "keşf, ilham, muhaddes ve rüya" sahibi kişilere muhtaç kılmamıştır. Şart edatıyla yapılan kayıt ümmetin kemalindedir noksanlığından değil."*

80

İbn Teymiyye bu lafzı "şart edatı" olarak kabul edip bir istisna oluştursa da âlimlerin çoğunluğu bunu bir "te'kid" olarak kabul etmiş, ilgili rivayeti yorumlarken Hz. Ömer'in bu vasfa haiz olduğunu ikrar etmişlerdir. Rivayetin tercümesi bir kısım yerlerde "...eğer benim ümmetimde de böyle kimseler varsa -ki şüphesiz vardır-" şeklinde kayıt altına alınmış,⁸¹ başka bir yerde de şöyle bir yorum yapılmıştır: *"Hadisin son fıkrasındaki "bulunursa" şart edatı, şüphe için değil, bilakis bu fıkranın mazmununu te'kid içindir. Çünkü İslam ümmeti, diğer ümmetlerin efdali olduğundan, onlarda bulunan ilham ile müeyyed kimselerin*

⁷⁹ Bk. Ebû Nasr Tusî Serrâc, *el-Lüma'* (İslam Tasavvufu), çev. H. Kamil Yılmaz (Ankara: Altınoluk Yayınları, 1996), 18, 132-133; Çağfer Karadaş, "Tasavvufta Peygamberlik, Vahiy ve İlham", *Vahiy ve Peygamberlik*, ed. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018), 598. İbn Haldun, Abdurrahman bin Muhammed, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yenişafak Yayınları, 2004), 1: 146.

⁸⁰ İbn Kayyim, *Medâricu's-Sâlikin*, 1: 39.

⁸¹ Mustafa Fayda, "Ömer" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2007), 34: 48.

*İslam ümmetinde de bulunması muhakkaktır...*⁸² Bu teorik anlam içeriklerinin pratik karşılıklarına geldiğimizde ise "muhaddes" ifadesi yukarıdaki yorumlarda da görüldüğü gibi birçok âlim tarafından Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in yaşamında görüşleri ve muvafakatlarına Hz. Peygamber'in vefatından sonraki süreçte ise öne sürdüğü fikirlere, verdiği kararlara ve içtihatlarına hamledilmiştir.

Hz. Peygamber'in "gözüm, kulağım"⁸³ ve "iki vezirimden birisi"⁸⁴ diye tavsif ettiği Hz. Ömer "muhaddes" rivayeti haricinde birçok rivayette de onun taltif ve methine mazhar olmuş bir zattır. Hz. Peygamber henüz hayatta iken onun kişiliğinin analizini yapmış, "benden sonra Peygamber gelecek olsaydı bu Ömer olurdu"⁸⁵, "benden sonra uyacağınız iki kişiden birisi Ömer'dir"⁸⁶ ve yine "benden sonra Ömer neredeyse hak oradadır"⁸⁷ gibi hadislerle onun kişiliğinin ve kararlarının doğru yol üzere olduğu ve olacağını bildiren ifadeler kullanmıştır. Aynı dönemde "hak ile batılı birbirinden ayırt etme" yeteneğine sahip olduğu gerekçesiyle "Faruk" lakabıyla anılır olmuştur.⁸⁸ Tüm bu taltiflere karşı Hz. Ömer'de, başta "muhaddes" rivayeti olmak üzere tüm bu sözleri tasdik eder bir biçimde, yaşadığı sürece muazzam derecede bir basiret ve öngörü ile birçok isabetli kararlar almıştır.

İbn Kayyim (ö. 751/1350) "*el-Menâru'l-Munif*" isimli eserinin başında "bir hadisin senedine bakmadan yalnız metnine bakarak sahih mi uydurma mı olduğu nasıl anlaşılır?" sorusunu sorar ve bu soruya şöyle bir cevap verir: "Bir kişi Hz. Peygamber'in sünnetini o kadar iyi kavrar da bu öğrendiği şey onun bedenindeki etine ve damarlarındaki kanına karışarak onda meleke yani bedeninden bir parça haline gelir. Bunun sonucunda rivayetlerin aslına vakıf olma konusunda, onun emir ve yasaklarında, davet ve tebliğinde ve ümmetine getirdiği şeriatla şiddetli bir yetkinlik/uzmanlık⁸⁹ elde eder. Böylelikle o hadisi ilk görüşte Hz. Peygamber'e ait

⁸² Nâim ve Mirâs, *Tecrid-i Sarih*, 9: 352.

⁸³ Tirmizî, *Sunen*, c. 5, "Menâkib" hadis no. 3671; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3: 73, hadis no. 4432.

⁸⁴ Tirmizî, *Sunen*, c. 5, "Menâkib" hadis no. 3680; İbnu'l-Esir, *Câmiu'l-Usûl*, 6: 630, hadis no. 6462.

⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28: 624, hadis no. 17405; Tirmizî, *Sunen*, c. 5, "Menâkib" hadis no. 3686.

⁸⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *Sunen*, thk. Şuâyb Arnâvuti (y.y.: Dâru'l-Risaletu'l-Âlemiyye, 2009), c.1, "*Fedâilu'l-Ashâb*", hadis no. 97; Tirmizî, *Sunen*, "Menâkib" c. 5, hadis no. 3662-3663.

⁸⁷ Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, 135'dan naklen; Gökhan Atmaca, *Hz. Ömer ve Kur'an Anlayışı* (İstanbul: Rağbet, 2011), 71.

⁸⁸ Bk. Mustafa Fayda, "*Fârûk Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1995), 12: 176-177.

⁸⁹ Bu gibi yetkinlikler sadece dini/tuhrevi alanlarda değil maddi/dünyevi alanlarda da ilgi ve uzmanlıklar sonucunda da elde edilmektedir. Buna birkaç örnek şudur ki: "Eskimo da yaşayan avcılar bir düzine kar türünü ayırt edebilecek ve rüzgârın yönü ve hızını her zaman fark edebilecek kabiliyete ulaşmışlar ve Malezyalı denizciler buldukları adanın yüzlerce mil uzağında suyun herhangi bir yerinde gözleri bağlı bırakılmalarının ardından, denizde birkaç dakika yüzerek -akıntının vücudundaki hisse göre- nerede olduklarını anlayabilmişlerdir." Mihaly Csikszentmihalyi, *Akış: Mutluluk Bilimi*, çev. Barış Satılmış (Ankara: Buzdağı Yayınları, 2018), 62.

olup olmadığını anlar."⁹⁰ Müellifin bahsettiği bu durumlarda, ilgili olunan alanın âdeti sarrafı olan kişilerde "üstün bir anlayış/idrak" çabası meydana gelmekte, bu şekilde tercihlerinin sonuçları isabetli kararlarla sonuçlanmaktadır. İşte Hz. Ömer için de tam olarak böyle bir durum söz konusuydu. Ancak onun bu ileri görüşlülüğü özellikle "*Makasidü's-Şerîa*"⁹¹ dediğimiz "*İslam Hukuk Felsefesi*" alanında ön plana çıkmaktaydı.⁹²

Aslında Hz. Ömer'in bir bütün olarak bu karakterinin temel yapı taşlarını İslam öncesi dönemde de sahip olduğu "basireti ve anlayış/kavrayış üstünlüğü" oluşturmakta,⁹³ bunun üzerine "Kur'an'ın nüzul döneminde olay ve olgularla iç içe olması ve bunların indiriliş gayelerini kavraması,⁹⁴ vaz 'edilen hükümlerin nazil olduğu coğrafyaya, dil ve kültürlerle hâkim olması" da⁹⁵ eklenince "muhaddes" bir kişilik meydana gelmektedir. Sahabilerin de bunu ikrar ederek; "*biz kendi aramızda Ömer bin Hattâb'ın meleğin diliyle konuştuğunu söyledik*"⁹⁶ şeklinde itirafta bulunması da bu durumu tasdik eder mahiyettedir.

Şüphesiz onun Allah'ın marziyatına muvafık olan bu görüşlerinin menba'ı Kelamullah'ı -kendi ifadesiyle- "*harflerini ezberlemekten ziyade manasını anlamak ve uygulamak*"⁹⁷ tarzında bir okumayı tercih etmesindedir. Hz. Ömer bu konuda sahabe arasında farklı bir konuma yerleşerek ayetleri içselleştirerek, hazmederek okuyarak hıfz etmiş, böylelikle Kur'an öğrenimini uzun bir zaman dilimine yaymıştır.⁹⁸ Bu idrak çabasının bir sonucudur ki, vahyin nüzul sürecinde "*Muvafakatu'l-Ömer*" diye bilinen "*Hz. Ömer'in bir olay üzerine görüşünü bildirmesi ve bunun üzerine onu destekler mahiyette bir kısım ayetlerin nâzil olması*" durumları ma'rûf ve meşhurdur.

⁹⁰ Muhammed İbn Ebî Bekr b. Eyyub b. Sa'd Şemseddin İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-Munîfes-Sahih ve'd-Daif*, thk. Abdulfettah Ebu Gudde (Beyrut: 2004), 43-44.

⁹¹ Bk. Ertuğrul Boynukalın, "*Makasidü's-Şerîa*" *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 423-425.

⁹² Sahabenin içinde buna benzer bir örnek de Hz. Aişe'dir ki O, Hz. Peygamber ile beraber geçirdiği uzun bir yaşamın ardından onun "meramını/maksadını" büyük ölçüde kavramış ve O'ndan aktarılan bir kısım rivayetleri -fiilleri müşahade etmediği halde-, "Rasulullah böyle dememiştir, dese dese şöyle demiştir" diyerek ilgili rivayetleri farklı ölçütlere tabi tutarak kabul etmemiştir. Bk. Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed ez-Zerkeşi, *Hz. Aişe'nin Sahabeğe Yönelttiği Eleştiriler*, çev. Bünyamin Erul (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 19.

⁹³ Ali Galip Gezgin, *Özgün Bir Kur'an Yorumu: Hz. Ömer Örneği* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014), 29-32; Atmaca, *Hz. Ömer ve Kur'an Anlayışı*, 20-23.

⁹⁴ Gezgin, *Özgün Bir Kur'an Yorumu*, 90, 135-136.

⁹⁵ Atmaca, *Hz. Ömer ve Kur'an Anlayışı*, 49-54.

⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. 6, "*Fedâil*" hadis no. 31981. Beyhâkî, *Delâilü'n-Nubuve*, 5: 147.

⁹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. 6, "*Fedâil*" hadis no. 31987. Atmaca, *Hz. Ömer ve Kur'an Anlayışı*, 223.

⁹⁸ Kaynaklarada bu şekilde Bakara suresini 12 yılda ezberlediği nakledilir. Gezgin, *Özgün Bir Kur'an Yorumu*, 127.

Bizzat Hz. Ömer tarafından “üç veya dört şeyde⁹⁹ Rabbime muvafakat ettim”¹⁰⁰ şeklinde, bir kısım âlimler tarafından da on bir, on beş hatta yirmi bire kadar çıkarılan bu vakaların¹⁰¹ kaynaklarda yer aldığı şekilde bir kısmını burada zikretmekte fayda vardır: Makamı İbrâhim’in namazgâh edinilmesi¹⁰², Bedir esirlerine yapılacak muamele¹⁰³, tesettürün emredilmesi¹⁰⁴, münafıkların cenaze namazının kılınmaması¹⁰⁵, Cebrail’e düşmanlık edilmemesi¹⁰⁶, içkinin kesin olarak yasaklanması¹⁰⁷, Hz. Âişe’nin ifk hadisesi¹⁰⁸, bir yere girildiğinde izin istenilmesi.¹⁰⁹ Bu örnek olayların bir neticesi olmalı ki Abdullah İbn Ömer babası için şu tespitlerde bulunmuştur: “(Babam) Ömer bir işte “ben şöyle zannediyorum” deyip de öyle gerçekleşmediği olmamıştır (aynen gerçekleşmiştir)”¹¹⁰, “Halktan insanların başına ne zaman bir iş/olay meydana gelse, o konuda Ömer bir şey demiş, halk da başka bir şey demiş ise, Ömer’in görüşüne benzer Kur’an’dan bir vahiy gelmiştir.”¹¹¹

Hz. Ömer’in beyan ettiği, ardından da ilahi kelimelerle tasdik edilen isabetli görüşleri Hz. Peygamber’in hayatında olduğu gibi onun vefatından sonra da her ne kadar nass ile sabit olmasa da devam etmiştir. O, Kur’an ve sünnetin temel prensiplerini esas alarak, değişen zaman ve zeminin şartlarına, ilkeleri uygun bir şekilde tatbik etmiş, bunları da yaparken zahir/şekil/lafızdan ziyade öze, gayeye ve maksada yoğunlaşmıştır. Üstün bir anlayış ile Kur’an’da yer alan birtakım ayetleri ve Hz. Peygamber’in davranışlarını ve sözlerini bir “puzzle”ın parçaları gibi değil, bütünsel olarak değerlendirmiştir.

Bazı durumlarda ayet ve hadislerin hükümlerini zahirine göre tatbik etmemiş, olayın arkasında yatan sebepleri göz önünde bulundurup ona göre

⁹⁹ Muhtemeldir ki burada Hz. Ömer bu uygunlukların içinde kendisi için en önemli olanı veya en çok ön plana çıkmış olanları zikretmiştir.

¹⁰⁰ Ebû Zekerriya Yahyâ b. Şeref b. Murî en-Nevevî, *Minhâc fi Şerhi Sahîhi Muslim*, çev. M. Beşir Eryasoy (İstanbul: Polen Yayınları, 2012), 10: 253. Tahâvi, *Şerhu Müşkîlu’l-Âsâr*, 4: 337.

¹⁰¹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, 1: 505; Aynî, *’Umdetü’l-Kârî*, 6: 381-386. Gezgin, *Özgün Bir Kur’an Yorumu*, 103.

¹⁰² Bakara, 2/125.

¹⁰³ Enfâl, 8/67-68.

¹⁰⁴ Ahzâb, 33/53.

¹⁰⁵ Tevbe, 9/84.

¹⁰⁶ Bakara, 2/98.

¹⁰⁷ Maide, 5/90.

¹⁰⁸ Nûr, 24/16.

¹⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Gökhan Atmaca, “Muvâfakât-ı Ömer”, *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018) 3/324-339. Selim Arık, “Kerâmet ve Firâset Bağlamında Muvâfakât-ı Ömer” *Diyanet İlmî Dergi*, 41 (Cilt), no. 4 (2005): 123-125.

¹¹⁰ Buhâri, *Sahih*, c. 3, “*Fedâilu’s-Sahâbe*” hadis no. 3653.

¹¹¹ Tirmizî, *Sunen*, c. 5, “*Menâkib*” hadis no. 3682; İbnü’l-Esir, *Câmiu’l-Usul*, 8: 608, hadis no. 6431.

hüküm vermiştir. Müellefe-i Kulub'a ganimetten pay verilmemesi,¹¹² şiddetli kıtlık senelerinde had cezasını uygulamaması,¹¹³ Irak (Sevâd) topraklarını fet-hedenler arasında taksim etmemesi,¹¹⁴ üç talakta boşama¹¹⁵ ve Ehl-i Kitap kadınları ile evlenmeme¹¹⁶ gibi meselelerde Kur'an'da ayetler olduğu halde maslahat neticesinde nassların "lafzına değil ruhuna uygun" kararlar vermiştir.¹¹⁷ Kendisine hüküm vermesi için ayetlerle gelenlerin sözlerini Kur'an'ın, hadis cüzleri ile gelenlerin söylediklerini ise Hz. Peygamber'in sünnetin genel ilke ve prensiplerine kıyas edip sonuca bağlamıştır.¹¹⁸ Bu uygulamalar dışında şeriatın asli esaslarından ayrılmamak şartıyla teravih namazının cemaatle kılınması¹¹⁹, sabah ezanlarına "es-salatu hayrun mine'n-nevm" ibaresini ekletmesi¹²⁰, içki içenlere had cezasını artırması¹²¹ ve zekât uygulamalarında farklılıklara gitmesi gibi bir takım yeni uygulamalar getirmiştir.

Bir olay neticesinde gerçekleşecek sonuçları önceden öngörüp buna göre kararlar alma (önsezi/hads) durumları gerek Hz. Peygamber'in nübüvveti döneminde gerekse nübüvvetinden sonra Hz. Ömer'in hayatında onlarca örneği olan bir haldir. "Kur'an metninin kaybolma endişesiyle Mushaf haline getirilmesi"¹²², "ilk dönemlerde Kur'an ile karışır korkusuyla hadis rivayetini sınırlandırması"¹²³, Kur'an ezberinin arttığını gördüğü vakit "korkarım ki bu insanlar ezberle meşgul olurlar da Kur'an'ı anlama işini ihmal ederler şeklinde

¹¹² Beyhakî, Şu'abu'l-İmân, 3: 223; Ebu'l-Hasan Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 1: 518-519. Saffet Köse, "Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi" İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, no. 7 (2006): 18-19. Hz. Ömer bu kararı verdikten sonra "benim bu husustaki kararım Allah'ın kitabına tabidir" diyerek Kur'an anlayışının parçacı ve salt lafız veya şekil ile değil bütüncül ve maksad veya özü kavrama şeklinde olduğunu birkez daha göstermiştir. Bk. Gezgin, *Özgün Bir Kur'an Yorumu*, 204, 242, 249.

¹¹³ Ebû Bekr Şemsu'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serâhî, *el-Mebûsût* (Beyrut:Dâru'l-Ma'rife: 1993) 9: 140. Köse, "Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi" 31-32.

¹¹⁴ Bk. Hüseyin Çelik, "Fey ve Ganimet Ayetleri Çerçevesinde Hz. Ömer'in Sevad Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi" *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 15 (2010) 84-88.

¹¹⁵ Muslim, Sahih, c. 2, "Talâk" hadis no. 15; Tirmizî, *Sünen*, c. 3, "Talâk" hadis no. 1177. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5: 61 hadis no.2875.

¹¹⁶ Bakara, 2/221; Taberi, Muhammed İbn Cerir b. Yezid İbn Kesir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (yy: Muessesetu'r-Risâle, 2000), 4: 362.

¹¹⁷ M. Hayri Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet* (Ankara: Ankara Okulu Yayınlar, 2010) 95. Gezgin, *Özgün Bir Kur'an Yorumu*, 204-206.

¹¹⁸ Fâtıma binti Kays örneği için bk. Muslim, *Sahih*, c. 2, "Talâk" hadis no. 46; Ebû Abdurahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali Nesâî, *Sünen*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebetu'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, 1986), c. 6, "Talâk", hadis no. 3549; İbnu'l-Esir, *Câmiu'l-Uşûl*, 8/128.

¹¹⁹ Muhammed İbn Cerir b. Yezid İbn Kesir et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Âlemiyeye, 1407), 4: 208-209.

¹²⁰ İbn Mâce, *Sünen*, c.1, "Ezân", hadis no. 707; Tirmizî, *Sünen*, c. 1, "Salât" hadis no. 198.

¹²¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 20: 195, hadis no. 12805, 21: 355, hadis no. 13880.

¹²² Buhârî, *Sahih*, c. 4, "Fedâ'ilu'l-Kur'ân", hadis no. 4701; Tirmizî, *Sünen*, c. 5, "Tefsîru'l-Kur'ân" hadis no. 3103.

¹²³ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8: 103'den naklen; Gezgin, *Özgün Bir Kur'an Yorumu*, 143-145.

endişesini dile getirmesi"¹²⁴, "umum tarafından yanlış anlaşılma veya aşırıya gidilmesi kaygısıyla bazı sahabilerin dini uygulamalarına engel olması"¹²⁵, "İslam toplumunun elde ettiği zaferlerin Halid ibn Velid'in şahsından bilinmesinden endişe ettiği için onu görevden alması"¹²⁶ ve "altında Rıdvan biatının yapıldığı ağacı kutsiyet atfedilir endişesiyle kestirmesi"¹²⁷ gibi örnekler bunların sadece bir kısmıdır.

Buraya kadar yer verdiğimiz örnekler Hz. Ömer'in olay ve hadiseler karşısında ne kadar güçlü bir kavrayış/idrak yeteneği olduğunu göstermektedir. Onun bu minvalde öne çıkan diğer bir yönü de şârihlerin "muhaddes" ifadesi için yaptıkları bir yorum olan üstün bir "basiret/feraset" anlayışıdır. İbn Ömer'in naklettiği şu hadise bunu tasdik eden bir numunedir: "Hz. Ömer bir gün bir adam gördü ve "eğer şu adam kâhin değilse ben de feraset sahibi değilim" dedi. Bunun üzerine adamı çağırdılar, Hz. Ömer "sen kâhin misin?" diye sordu. Adam da O'nu tasdik etti."¹²⁸ Bu misal dışında Hz. Ömer'in "feraset ve ilham" sahibi olduğuna delil olarak gösterilen numune bir vaka vardır ki, bu da onun halifeliği döneminde gönderdiği ordunun komutanına minberin üzerinde onu görüyormuş gibi talimat vererek "Ey Sâriye! Dağa doğru çekil!" şeklinde seslenmesi hadisesidir. Bu gibi örnekler kaynaklarda "muhaddes" rivayetin hakikatine ve Hz. Ömer'in meleklerin diliyle konuştuğuna delil olarak zikredilmektedir.¹²⁹

Sonuç

Hz. Peygamber'in Ömer (ra) için yaptığı iltifatların bir örneği de bizim çalışmamızın konusu olan "onun ümmetin içindeki muhaddesden biri olduğu"nu bildiren rivayettir. Mezku'r rivayet başta sûfi çevreler olmak üzere sair birçok âlim tarafından "peygamberler dışındaki insanlara da ulvî âlemden bir takım bilgilerin ilham olunacağına" delil olarak kabul edilmiştir. Bu çalışmada ilgili nakil sened, metin ve anlam açısından ayrıntılı olarak tahlil edilmeye çalışılmış ve bir takım neticelere ulaşılmıştır.

¹²⁴ Kettânî, et-Terâtibu'l-İdariyye, 2: 280'den naklen; Gezgin, *Özgün Bir Kur'an Yorumu*, 204.

¹²⁵ Ebû Dâvud, Sunen, c.1, "Salât", hadis no. 1007'den naklen; Gezgin, *Özgün Bir Kur'an Yorumu*, 75, ayrıca bkz. a.e. 140-142.

¹²⁶ Mustafa Fayda, "Halid b. Velid" *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997) 15: 292. Welhausen, Hz. Ömer'in bu siyasi basiret ve ferasetine vurgu yaparak, O'nu Hz. Peygamber'den sonra ikinci kurucu olarak vasıflandırmıştır. Bk. Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerin Kelami Problemlere Etkisi* (İstanbul: Birleşik Yayınları, 1992), 146.

¹²⁷ Mustafa Fayda, "Bey'at'r-Rıdvân" *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992) 6: 40.

¹²⁸ Ebû'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân İbnu'l-Cevzi, *Kitâbu'l-Ezkiya (Zekiler)*, çev. Enver Güneç (İstanbul: Şule Yayınları, 2018), 31.

¹²⁹ Beyhâkî, *Delâilu'n-Nubu'vve*, 5: 147; İbrâhim b. Musa Şatibi, *el-Muvafakat Fi Usuli's-Şeri'a*, çev. Erdoğan, Mehmet (İstanbul, İz Yayınları, 2016), 266; Serrâc, *el-Lüma'*, 133; Ahmet Onkal, "Sâriye Olayı Üzerine Bir Rivayet Araştırması", *İstem*, no. 6, (2005): 20-29.

Öncelikle bu rivayetle özdeşleşmiş olan ve bu çalışmaya da konu olan "muhaddes" ifadesinin farklı hadis mecmualarında farklı kullanımlarla manayla aktarıldığı görülmüş, rivayetlerin bir kısmında "muallam, mükellem' ve muravva'" kavramları kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kavramların izahlarında ise "ilham/mulhem, feraset, basiret ve sezgi" gibi muhtelif terimler kullanıldığı saptanmış, tüm bu terimlere en genel anlamda "bir kişiye vasıtalı veya vasitasız olarak ulvî âlemden bir takım bilgilerin ilka olunması" anlamları verilmiştir.

İsnad, metin ve kaynaklarına ayrıntılı olarak yer verdiğimiz bu rivayet, hicri ikinci asırdan itibaren birçok hadis mecmûasında yer almış, hicri dördüncü asrın ortalarına kadar başta Buhâri ve Müslim olmak üzere muteber diyebileceğimiz birçok sened ile aktarıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada yirmiden fazla isnadına yer verilen bu rivayet, sahabeden sadece Hz. Âişe ve Ebû Hureyre kanalıyla aktarılmış, sonraki tabakalarda muhtelif tariklerle nakledilmiştir. Muhtelif senedler ile nakledilen bu rivayetin birçoğu için kaynaklarda herhangi bir cerh lafzı tespit edilememiştir. Buhâri ve Hallâl'ın naklettiği mu'dal ve muallak olan iki sened istisna olmak üzere diğer isnadların genel olarak "*sahih veya hasen*" olarak kabul edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Rivayetin metin kısmında ise bir takım lafız farklılıklarına rastlanmıştır, fakat bunlar metnin bütünsel anlamını bozacak şekilde olmamıştır. İlgili rivayete yapılan yorumlara bakıldığında ise "ümmetin içinde muhaddes kimselelerin olduğu, bunların başında da Hz. Ömer'in geldiği" şeklinde özet yorumlar yapıldığı görülmüştür. Şarihler tarafından rivayetin asıl ögesini oluşturan "muhaddes" kavramı izah edilirken "basiret, firaset, anlayış, öngörü, sezgi sahibi" gibi anlamlar verildiği tespit edilmiştir. "Muhaddes" kavramının karşılığı olarak söylenen anlamların başında "mülhem" yani "*kendisine ilham olunan kişi*" anlamının verildiği görülmekte burada "*meleğin bir şeyi ilka şeklinde bildirmesi*" kastedilmektedir. Bu anlamın yanı sıra "muhaddes" terimine "*anlayış sahibi*", "*feraset, basiret sahibi*", "*hikmetli söz sahibi*" ve "*sezgi/öngörü sahibi*" gibi anlamların verildiği de gözlemlenmiştir.

Rivayetin teorik yorumlarından sonra anlam açısından tahlil edildiğinde, pratik olarak belli bazı karşılıklarının olduğu saptanmıştır. Kaynaklarda Hz. Ömer'in "idrak merkezli Kur'an ve sünnet anlayışı" neticesinde, olaylar karşısında üstün bir anlayış çabasına sahip olduğunu gösteren birçok hâdise aktarılmıştır. Bu olayların sonucuna baktığımızda, verdiği isabetli kararlar O'nun "muhaddes" yani "meleğin diliyle (hak üzere) konuşuyormuş gibi" bir vasfa hâiz olduğu görülmüştür. Neticede, Hz. Ömer'in yukarıda zikredilen vasıfları ve bunların bir sonucu olarak yaşamı boyunca aldığı kararları, yaptığı içtihatları ve muvafakatlarının Hz. Peygamber'in bildirdiği "muhaddes" vasfına muvafık olduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

Kur'an-ı Kerim.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybâni. *Fedâilu's-Sahâbe*. thk. Vasillah Muhammed Abbâs. Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 1983.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybâni. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvut, Kahire: Muessesetu'l-Kurtuba, t.y.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybâni, *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvut, thk. Âdil Mürşid y.y: Muessesetu'r-Risale, 2001.

Akbulut, Ahmet. *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerin Kelami Problemlere Etkisi*. İstanbul: Birleşik Yayınları, 1992.

Arık, Selim. "Kerâmet ve Firâset Bağlamında Muvâfakat-ı Ömer" *Diyanet İlmi Dergi* 41, no. 4 (2005): s. 115-125.

Aslan, Abdulgaffar. "Kelâm'da İlhamın Bilgi Değeri". *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 20 (2008): 25-45.

Atmaca, Gökhan. *Hz. Ömer ve Kur'an Anlayışı*. İstanbul: Rağbet, 2011.

Atmaca, Gökhan. "Muvâfakat-ı Ömer". *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018.

Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedreddîn. *Umdetu'l-Kâri fi Şerhi's-Sahîhi'l-Buhâri*. Beyrut: Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-Arabi, t.y.

Birsin, Mehmet "Fıkıh Usulünde İlham ve Bilgi Degeri". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 1, (2015), 63-98.

Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn el-Ferra'. *Şerhu's-Sünne*. thk. Şuayb el-Arnâvutî – Muhammed Züheyr eş-Şâviş, Beyrut/Dimeşk: 1983.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn Alî. *Şu'abu'l-Îmân*. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 2003.

Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn Alî. *el-İ'tikâd ve'l-Hidaye ila Sebîli'r-Rüşd*. thk. Ahmed Âsım, Beyrut: Dâru'l-Afâki'l-Cedide, t.y.

Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn Alî. *Delâilu'n-Nubuve*. çev. Hasan, Hüseyin ve Zekeriya Yıldız. İstanbul: Ocak Yayınları, 2017.

Boynukalın, Ertuğrul. "Makasidü'ş-Şerîa" *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 27: 423-425. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Buhâri, Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah. *Câmiu's-Sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Bugâ, Beyrut: Dâru'l-İbn Kesir, 1987.

Canan, İbrâhim. *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1989.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Basın Yayınları, 1997.

Cihan, A. Kâmil. *İbn-i Sina ve Gazzâlî'de Bilgi Problemi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.

- Csikszentmihalyi, Mihaly. *Akış: Mutluluk Bilimi*. çev. Barış Satılmış, Ankara: Buzdağı Yayınları, 2018.
- Cürcanî, Seyyid Şerif. *Ta'rifât*. Beyrut: Daru'n-Neffâs, 2007.
- Cürcanî, Seyyid Şerif. *Ta'rifât*. çev. Abdülaziz Mecdi Tolun. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.
- Çelik, Hüseyin. "Fey ve Ganimet Ayetleri Çerçevesinde Hz. Ömer'in Sevad Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 15 (2010): 75-100.
- Develioğlu, Bekir. *Osmanlıca-Türkçe Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 1988.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa. *Takvî'u'l-Edille*. Beyrut: Darû'l-Kutubi'l-Âlemiyye, 2001.
- Ebû Nuâym, Ahmed b. Abdullah b. İshâk el-İsfahânî. *Ma'rifetu's-Sahâbe*. Riyad: 1998.
- Fayda, Mustafa. "Hz. Ömer" *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*. ed. Ali Aksu, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018.
- Fayda, Mustafa. "Fârûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 176-177. İstanbul, TDV Yayınları, 1995.
- Fayda, Mustafa. "Bey'atu'r-Rıdvân". *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 6: 40. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Mustafa Fayda, "Halid b. Velid". *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 15: 292. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Gezgin, Ali Galip. *Özgün Bir Kur'an Yorumu: Hz. Ömer Örneği*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014.
- Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Alemiyye, 1990.
- Hallâl, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hârûn b. Yezid el-Bağdadi. *Kitabu's-Sunne*. thk. Atiyye ez-Zehrânî. Riyad: Dâru'r-Risâle, 1989.
- Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr. *Müsned*. Beyrut: t.y.
- İbn Beşrân, Ebû Kâsım Abdulmelik b. Muhammed el-Bağdadi. *Emâli İbn Beşrân*. thk. Ahmed b. Süleyman. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1999.
- İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr. *Kitabu's-Sunne*. thk. Nâsıruddin Elbânî. y.y: Mektebetu'l-İslâmiyye, 1980.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalani. *Fethu'l-Bâri Şerhi's-Sahîhi'l-Buhâri*. Beyrut: 1379.
- İbn Haldun. Abdurrahman bin Muhammed. *Mukaddime*. çev. Halil Kendir. Ankara: Yenişafak Yayınları, 2004.
- İbn Hibbân, Ebû Muhammed b. Ahmed el-Bustî. *Sahih*. thk. Şuayb Arnâvutî. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1993.

- İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak Ebubekir. *Sahih*. thk. Muhammed Mustafa 'Azâmi. Beyrut: Mektebetu'l-İslâmiyye, t.y.
- İbn Kayyım, el-Cevziyye Muhammed İbn Ebî Bekr b. Eyyub b. Sa'd Şemseddin. *Medaricu's-Salikin*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Arabi, 1996.
- İbn Kayyım el-Cevziyye, Muhammed İbn Ebî Bekr b. Eyyub b. Sa'd Şemseddin. *el-Menâru'l-Munîf es-Sahih ve'd-Daif*. thk. Abdulfettah Ebu Gudde, Beyrut: 2004.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *Garibu'l-Hadis*. thk. Abdullah el-Cebûri. Bağdad: 1397.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid. *Sunen*. thk. Şuayb el-Arnâvut. Daru'l-Risaletu'l-Alemiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâleddîn Muhammed. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Daru's-Sadır, t.y.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâleddîn Muhammed. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: el-Âlami, 2005.
- İbn Şâhin, Ebû Hafis Ömer b. Ahmed el-Bağdadi. *Şerhu Mezâhibu Ehlu's-Sunne*. thk. Âdil b. Muhammed. y.y: Muessesetu'l-Kurtuba, 1995.
- İbnu'l-Cevzi, Ebû'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân. *Kitâbu'l-Ezkiya (Zekiler)*. çev. Enver Günenç. İstanbul: Şule Yayınları, 2018.
- İbnu'l-Esir, Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî. *Câmiu'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Rasul*. thk. Abdulkadir Arnâvuti. y.y: Mektebetu'l-Halvâni, 1972.
- İshâk b. Râhûye, Ebû Ya'kub. *Müsned*. Medine: 1991.
- İsmail el-Askeri, Ebû Ahmed el-Hasan İbn Abdullah. *Tashîfâtü'l-Muhaddisîn*. thk. Mahmud Ahmed Meyrâ, Kahire: 1402.
- Râgıb el-İsfahâni. Muhammed b. el-Mufaddal. *el-Müfredat fi Garîbi'l-Kur'an*. Kahire, Mektebetu'l-Feyyad, 2009.
- Karadaş, Çağfer. "Vahiy ve İlham", Tasavvufta Peygamberlik. *Vahiy ve Peygamberlik* kitap içinde. ed. Yusuf Şevki Yavuz. 571-609, İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018.
- Kaşanî, Abdurrezzak. *Letâifu'l-A'lâm fi İşârâti'l-İlham (Tasavvuf Sözlüğü)*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. *İslam Düşüncesinde Sünnet*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Korkmaz, Sıddık. "Kadiyanilik-Ahmedilik". *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı* kitap içinde. ed. Kutlu Sönmez. 531-558. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Köse, Saffet. "Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, no. 7 (2006): 13-50.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'la, *Tefhimu'l-Kur'an*. İstanbul: İnsan Yayıncılık, 1988.

- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahih*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki. Beyrut: Dâru'l-İhya-i Turâsî'l-Arabi, t.y.
- Müttaki el-Hindi, Alî Husâmeddin b. Abdulmelik. *Kenzu'l-Ummâl*. thk. Bekri Hayyânî, Saffet es-Sakâ. y.y: Muessesetu'r-Risale, 1981.
- Nâim, Babanzâde Ahmed. Kâmil Miras. *Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, t.y.
- Nesâî, Ebû Abdurahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali. *Sunen*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. Haleb: Mektebetu'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, 1986.
- Nesâî, Ebû Abdurahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali. *Sunen-i Kebîr*. thk. Şuayb el-Arnâvut. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Âlemiyye.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Şeref b. Murî. *el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim*. Beyrut: Dâru'l-İhya-i Turâsî'l-Arabi, 1392.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Şeref b. Murî. *Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim*. çev. M. Beşir Eryasoy. İstanbul: Polen Yayınları, 2012.
- Onkal, Ahmet. "Sariye Olayı Üzerine Bir Rivayet Araştırması". *İstem*, no. 6, (2005): 9-49.
- Râzî, Ebu Abdullah Fahrüddin. *Mefâtihu'l-Gayb*. Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-Âlemiyye, 2000.
- Sami, Şemseddin. *Kamus-i Turki*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- Semerkandî, Muhammed b. Ahmed Alâuddîn. *Mîzânu'l-Usul fi Netâ'ici'l-'Ukul*. thk. Muhammed Zeki. Katar: 1984.
- Serâhsî, Ebû Bekr Şemsu'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife: 1993.
- Serrâc, Ebû Nasr Tusi. *el-Lüma' (İslam Tasavvufu)*. çev. H. Kamil Yılmaz. Ankara: Altınoluk Yayınları, 1996.
- Şâtîbî, İbrâhim b. Musa. *el-Muvâfakat Fi Usulî's-Şerî'a*. çev. Mehmet Erdoğan. İstanbul: İz Yayınları, 2016.
- Taberî, Muhammed İbn Cerir b. Yezid İbn Kesir. *et-Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Âlemiyye, 1407.
- Taberî, Muhammed İbn Cerir b. Yezid İbn Kesir. *Câmiu'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şakir, yy: Muessesetu'r-Risâle, 2000.
- Tahâvi, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdi. *Şerhu Müşkilu'l-Âsâr*. thk. Şuayb el-Arnâvut. y.y: Müessesetu'r-Risale, 1994.
- Tayâlisî, Ebû Davud Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd. *Müsned*. thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turki. y.y.: 1999.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Camiu's-Sahih Süneni't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Dâru'l-İhya-i Turâsî'l-Arabi, t.y.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Camiu's-Sahih Süneni't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir, Mısır: 1975.

Uludağ, Süleyman, "Feraset". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Useymın, Muhammed b. Sâlih b. Muhammed. *Şerhu'r-Riyâzu's-Sâlihîn*. Riyad: 1426.

Zemahşeri, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed. *Keşşâf*. Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-Arabi, 1407.

Zerkeşi, Ebû Abdullah Bedreddîn Muhammed. *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yöneltiliği Eleştiriler*. çev. Bünyamin Erul. Ankara: Otto Yayınları, 2015.